

Власний Штаб гетьмана П.Скоропадського: структуря, штати, завдання (1918 р.)

Висвітлюється структура, штати, принципи роботи та завдання підрозділів особистого Штабу гетьмана П.Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.)

Ключові слова: Скоропадський, Штаб гетьмана, Аккерман, Стеллецький, Дашкевич–Горбацький, Осібний відділ, Гетьманат

Адміністрація глави держави за владарювання П.Скоропадського мала назву «Головна Квартира Пана Гетьмана» [20,арк.16], що включала у себе три основних складових:

- «Штаб Пана Гетьмана»,
- «Особи біля Гетьмана» (тобто його ад'ютанти)¹ та
- «Власна Його Світlostі Пана Гетьмана всієї України канцелярію»².

Структуру, повноваження, обов'язки та завдання гетьманської Квартири визначалися Положенням «Про Головну Квартиру Гетьмана», що було ухвалене під грифом «таємно» Радою міністрів Української Держави 1 травня 1918 р., тобто вже на третій день після державного перевороту на чолі з П.Скоропадським [20,арк.16]. З серпня 1918 р., зазначене «Положення» набуло нової редакції [20,арк.81–117]. Більш детально структура Головної Квартири визначалася у Додатку до Положення «Про Головну Квартиру Гетьмана», в якому зазначалося, що вона складається з вищезазначених трьох «Частин» [20,арк.61–80зв].

Фінансування «Головної Квартири гетьмана» відбувалося за окремим кошторисом («Смітою Гетьманської Головної Квартири на 1918 р.») [19]. На утримання всіх її інституцій державним бюджетом визначалася сума в 4 млн. 352 тис. 940 крб. Начальником «Головної квартири гетьмана», тобто головою гетьманської адміністрації, був начальник його Штабу, який таким чином поєднував ці дві посади [20,арк.16,15зв].

«Головна Квартира гетьмана» являла собою центральну адміністрацію голови держави, яку було побудовано на військових засадах і що мала виняткові контролюючі повноваження щодо усіх силових структур країни та визначала основні напрямки охоронної діяльності в Українській Державі. В її обов'язок входило також безпосередньо оповіщати гетьмана про стан і потреби національної та його особистої безпеки тощо.

Правителі і керівники держав завжди мали (і мають) в своєму розпорядженні власну адміністрацію. У різні часи її склад, функції і повноваження були різного характеру (в залежності від державного ладу країни, суспільної організації, історичної традиції і навіть особистих переконань керманича державного утворення), проте завжди подібні установи функціонували під безпосереднім керівництвом та контролем свого патрона і перебували у самій сердцевині (часто утаємничений для загалу) державної політики.

«Частина Іа» мала назву «Начальник Штабу Гетьмана і Штаб Гетьмана» [20,арк.61–78зв]. Отже Штаб гетьмана складався з чотирьох відділів, що включали в себе шість підрозділів:

- Відділ I
  1. Начальник Штабу гетьмана.
  2. Гетьманська Похідна канцелярія.
- Відділ II

¹ Дивіться: Гай–Нижник П. П. Особисті ад'ютанти й секретарі П.Скоропадського (до історії функціонування Головної квартири гетьмана України) // Український історичний журнал. – 2010. – № 6. – С.106–126.

² Дивіться: Гай–Нижник П. П. Власна Його світlostі пана гетьмана всієї України канцелярія (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). – Ч. I. // Гілея. – 2011. – Спецвипуск. – квітень.– С. 67–75; – Ч. II. // Гілея. – 2011. – № 46 (4).– С. 54–62.

3. Гетьманський комендант.

· Відділ III

4. Гетьманський господар.

· Відділ IV

5. Загін осібного призначення.

6. Осібний відділ.

Штаб гетьмана був серцевиною Головної Квартири керівника держави і повноваження цієї частини були надзвичайно широкими. Гетьманський штаб займався питаннями призначень і звільнення зі служби, відпустками та відрядженнями усіх чинів Головної Квартири гетьмана, справами надання допомоги від самого П.Скоропадського тим особам, «які здійснили послуги Українській Державі» [23,арк.7].

Крім того до компетенції Штабу гетьмана також входило: встановлення зв'язку між частинами, підлеглими начальнику гетьманського Штабу; усвідомлення гетьмана за даними преси про політичний і економічний настрій населення; збереження справ і документів історичного значення; забезпечення утримання та інших видів задоволення особам Головної Квартири; загальний нагляд за безпекою резиденції і мандрівок гетьмана; влаштування гетьманських прийомів і зустрічей; «обслідування всіх сторін діяльності політичних партій, організацій і окремих осіб, які намагаються підірвати Гетьманську владу і встановлену форму Правління в Українській Державі, а також висвітлення різних політичних течій в суспільстві і народних масах» [23,арк.7].

Начальник Штабу гетьмана

Начальник Штабу гетьмана з будь-якого приводу чи справи мав звітуватися лише перед гетьманом і отримувати вказівки та розпорядження також винятково від гетьмана, а тому «ніяке інше управління по справам, ввіреним його розпорядженню, вимагати вказівок по ним права не має». Крім того, начальник гетьманського Штабу дорівнювався в правах з головноуправлючим, а в окремих випадках набував навіть прав міністра, тому й міг віддавати «всі розпорядження по міністерствам Гетьмана, його розміщенню, задоволенню та охороні». Серед обов'язків начальника Штабу гетьмана було: командування частинами Штабу, нагляд за діловодством та ревізія справ Штабу, складання кошторисів видатків і прибутків по Штабу, а також передача гетьманських розпоряджень всім державним органам, цивільним установам і окремим особам для виконання зі словами: «Пан Гетьман наказав» [20,арк.81–100,16–30]. Серед осіб для виконання доручень при начальнику Штабу гетьмана були: старшини з правами командирів неокремих бригад, які за його вказівкою повинні були нести чергування в гетьманському палаці під час засідання Ради міністрів; осавули з правами командирів сотень, які під час свого чергування керували прийомом відвідувачів начальника Штабу і виконували окремі його доручення; і секретар з правами столонаочальника, що виконував доручення начальника Штабу з цивільного управління і вів його особисте листування.

Усі папери, що надходили до начальника Штаба від П.Скоропадського, розподілялися по відділам управління і потім направлялися згідно резолюцій гетьмана або до відповідного міністерства, або за ними укладалися особливі доповіді – конспекти для повторної їх передоповіді вже начальником Штаба.

Відповідно ж до своїх обов'язків начальник Штабу доповідав гетьманові зведення прохань, політичну інформацію, газетні вибірки, а також ті окремі питання, котрі доручалися йому гетьманом і які здебільшого потім слугували П.Скоропадському матеріалом для розмов з міністрами [21,арк.133–134].

На свого начальника Штабу гетьман, як він сам говорив у той час, дивився як на свою дружину, а тому й між ними та його начальником Штабу мала бути повна довіра й жодних таємниць; якщо ж закрадалася розхожість у поглядах, то вони мусили б розійтись [21,арк.124]. В такому твердженні є певна логіка, адже начальник особистого Штабу через підпорядковані йому управління регулював усе внутрішнє життя гетьмана. З цього приводу один з його начальників Штабу Б.Стелецький згодом, вже в еміграції, дещо іронічно висловився, що «в сутності цю посаду було б більш правильно назвати Міністром Двору Гетьмана, але аби знову ж таки не створювати чуток про царський режим, вирішено було назвати її більш скромно» [21,арк.124], тобто – начальником власного Штабу пана гетьмана.

І дійсно, кожноденна присутність за сніданком та обідом, а також кожноденні доповіді у гетьмана, які здійснювали начальник Штабу, фактично робили його членом гетьманської родини. Близькість до глави держави, що осягав диктаторські повноваження, підвищувала й політичну та адміністративну вагу начальника Штабу в масштабах усієї владної вертикалі, адже усі доповіді гетьману від міністрів поверталися їм через начальника його Штаба, який, відтак, був в курсі й усіх поточних справ з питань державного управління. Крім того, як відверто визнавав Б.Стеллецький, «Начальник Штаба не входив до складу Ради Міністрів, але його вплив був більше окремого міністра, позаяк він був постійним доповідачем та радником гетьмана і мав у своєму розпорядженні Особливий відділ за посередництва котрого повною мірою був інформований як про окремі особи, так і про події, що давало йому можливість легко розбиратися у подіях» [21,арк.126].

Протягом семи з половиною місяців існування Української Держави Штаб гетьмана, а відтак і його Головну Квартиру, очолювали:

- Дашкевич–Горбацький Владислав (29 квітня – 27 червня 1918 р.);
- Стеллецький Борис (27 червня – 24 жовтня 1918 р.);
- Аккерман Олександр (24 жовтня – 14 грудня 1918 р.)

Владислав Владиславович Дашкевич–Горбацький (16 (28) серпня 1879 – 7 червня 1952) – військовослужбовець, педагог, генерал–майор російської служби, з 29 квітня по 27 червня – начальник Штабу гетьмана П.Скоропадського.

Походив зі старовинного дворянського роду польсько–литовського походження (Daszkiewicz–Gorbacki), що поділився на кілька гілок. В.Дашкевич–Горбацький народився 16 (28) серпня 1879 р. в дворянській православній сім'ї в м.Обухів Київського повіту Київської губернії. Освіту здобув у Кременчуцькому реальному училищі, яке закінчив у 1897 р. Того ж року вступив до Московського військового училища, в якому 26 вересня 1897 р. прийняв присягу і вступив до служби. 9 серпня 1899 р. В.Дашкевич–Горбацький був випущений з Московського військового училища по І–му розряду в чині підпоручника у лейб–гвардії Литовський полк. Після отримання 9 серпня 1903 р. погонів поручника навчався в Ніколаївській академії Генерального штабу, яку закінчив по І–му розряду у 1905 р. Того ж року (28 травня) став штабс–капітаном гвардії з переіменуванням в капітани Генерального штабу. З 25 листопада 1905 р. по 28 листопада 1907 р. відбував цензове командування ротою у лейб–гвардії Гренадерському полку. Після цього до 14 серпня 1913 р. служив обер–офіцером для доручень при штабі гвардійського корпусу. За цей час 6 грудня 1911 р. отримав звання підполковника. Певний час викладав тактику в Пажеському корпусі. 14 серпня 1913 р. отримав призначення, яке було затверджено 6 грудня того ж року, на службу штаб–офіцером для доручень при штабі 1–го армійського корпусу.

Учасник Першої світової війни, невдовзі після початку якої 6 грудня 1914 р. був підвищений у військовому званні до полковника. У 1915 р. короткий час перебував на різних військових посадах: від 10 вересня до 1 листопада 1915 р. був виконуючим обов'язки начальника штабу 50–ї піхотної дивізії, з 1 по 7 листопада 1915 р. – 68–ї піхотної дивізії, а з 7 по 23 листопада 1915 р. – тимчасово керуючий справами начальника штабу 36–го армійського корпусу. Наказом головнокомандувача Західним фронтом від 26 січня 1916 р. (підтверджено Височайшим наказом 2 лютого 1916 р.) до 3 січня 1917 р. командував 96–м піхотним Омським полком. Після Лютневої революції в Росії В.Дашкевич–Горбацький призначений (з 9 квітня 1917 р.) начальником штабу 24–ї піхотної дивізії з переводом до Генерального штабу. На початку 1917 р. отримав звання генерал–майора.

За час служби в російській імператорській армії був нагороджений: орденами Святого Станіслава III ст. (1907 р.), Святої Анни III ст. (1908 р.), Святого Станіслава II ст. (6 грудня 1911 р.), Святої Анни II ст. (6 грудня 1913 р.), Святого Володимира III ст. з мечами (27 квітня 1915 р.); світло–бронзовою медаллю «За зусилля по успішному виконанню загальної мобілізації 1914 р.» (5 грудня 1915 р.); мечами до ордена Святої Анни II ст. (21 липня 1915 р.), мечами та бантом до ордена Святої Анни III ст. (10 січня 1916 р.), мечами до ордена Святого Станіслава II ст., а також 12 січня 1917 р. Георгієвською зброєю [3;4;13;14;15].

З поверненням в Україну після революційних подій в Росії, короткий час на початку 1918 р. командував IX пішою дивізією УНР, а потім став членом таємної організації

«Українська Громада», яку очолював генерал П.Скоропадський і яка готовала повалення Центральної Ради. Активний учасник і фактичний керівник гетьманського перевороту у Києві 29 квітня 1918 р., внаслідок якого П.Скоропадський прийшов до влади. У квітні–червні 1918 р. – начальник особистого Штабу гетьмана всієї України.

З керівником свого майбутнього штабу П.Скоропадський визначився 25 квітня, за кілька днів до перевороту. Пізніше він згадував про це призначення так: «Було пізно вночі... В мене не було ще начальника штабу. Я ніяк не міг зупинитися на якому–небудь генералі... Події так швидко розгорталися. Через кілька днів влада переходила до мене, а людей для ведення справи я ще не знайшов. Наступного дня я згадав про певного начальника дивізії, генерал–майора Дашкевича–Горбацького. Особисто я його майже не знав, проте чув, коли ще командував корпусом, що у 1–му корпусі його хвалили як доброго і рішучого командира полка. Він був офіцером генерального штабу. Часу на обміркування не було, я по нього послав і негайно призначив його своїм начальником штабу» [10,с.149]. Офіційно був призначений начальником Штабу гетьмана 3 травня 1918 р. Проте у червні 1918 р. його було усунено з посади начальника Штабу гетьмана, який, за словами самого П.Скоропадського, «достеменно не міг впоратися із цією справою» [10,с.214]. Насправді ж В.Дашкевича–Горбацького усунули з посади через «великі тертя» з головою Ради міністрів і міністром внутрішніх справ Ф.Лизогубом та міністром судівництва М.Чубинським [22,арк.125].

Втім В.Дашкевич–Горбацький не відійшов від служби. З 27 червня по жовтень 1918 р. він служить генеральним старшиною при гетьмані, а в жовтні 1918 р. був призначений головою надзвичайної місії Української Держави до Румунії. Місія мала не лише стати осібним представництвом гетьмана, але й довести до логічного дипломатичного завершення економічну війну Української Держави з цією країною, відповідно, домогтися повернення Україні окупованої румунами Бессарабії. Крім того в румунських Ясах перебувало військове представництво Антанти, а відтак надзвичайний представник гетьмана мав налагодити тісний контакт і в цій сфері.

Проте вчасно вийхати до Румунії голова української надзвичайної місії вже не встиг. Після початку протигетьманського повстання на чолі з Директорією в листопаді 1918 р. вийхав до Одеси, де намагався вступили до лав Збройних сил Півдня Росії (Добровольчої армії), але отримав відмову від генерала А.Денікіна через службу В.Дашкевича–Горбацького Українській Державі. Відтак він добирається до Румунії, де, за словами П.Скоропадського, «був дуже люб’язно прийнятий королем і королевою», але сам гетьман згодом вважав, що призначення В.Дашкевича–Горбацького головою надзвичайної місії Української Держави до Румунії було не зовсім вдале [10,с.301]. В березні 1919 р. відплів до Туреччини у Константинополь (Істамбул), проте вже восени 1919 р. добровільно прибуває в розпорядження армії адмірала А.Колчака, де був зачислений до резерву чинів. Після вбивства генерала П.Грівіна В.Дашкевич–Горбацький 22–24 листопада 1919 р. стає тимчасово керуючим справами командуючого Північної групи 1–ї армії. Учасник відомого Сибірського Льодового походу (1919 р.), за що був нагороджений знаком відзнаки Військового ордену «За Великий Сибірський похід» І ст. (№ 9, 27 травня 1920 р.). У 1920 р. (на 27 травня) – генерал для доручень при командуючому військами Далекосхідної армії, а з 6 червня 1920 р. перебував у розпорядженні головнокомандуючого усіма силами Російської Східної Окраїни. Згодом емігрував у Китай, а з 1922 р. мешкав у Німеччині.

Про життя та діяльність В.Дашкевича–Горбацького в Німеччині відомостей практично немає. Як свідчив генерал А. фон Лампе у довідці для розсылки вищим чинам Російського загально–військового союзу від 1 серпня 1938 р., у 1937 р., після створення в Німеччині за розпорядження нацистського керівництва Управління справами російської еміграції в Німеччині на чолі з генералом В.Біскупським, В.Дашкевич–Горбацький належав до групи осіб, які обєдналися навколо архієпископа Тихона і які, в тому чи іншому вигляді, але провадили жорстку боротьбу проти В.Біскупського. Серед членів цієї групи (Тихон вийхав з Німеччини в червні 1938 р.), крім В.Дашкевича–Горбацького, були також колишній колчаківський генерал Сахаров, колишній начальник Санкт–Петербурзького охоронного відділення Герасимов, офіцер кінної гвардії поручник князь Масальський (вислано з Німеччини у 1937 р.), полковник граф Воронцов–Дашков та інші. Після вступу Радянської армії наприкінці Радянсько–німецької війни 1941–1945 рр. у Німеччину був заарештований і вивезений до СРСР. Там В.Дашкевича–

Горбацького засудили до виправно–трудових таборів. Помер 7 червня 1952 р. у таборі Інте (Печорлаг – Печорський табір), а похований у поселенні Абезь Інтинського району Республіки Комі (могила № О–27), що нині належить Російській Федерації.

Борис Семенович Стеллецький (23 серпня 1872 р.– 25 лютого 1939 р.) – військовослужбовець, полковник російської служби, генеральний хорунжий української служби, з 27 червня по 24 жовтня 1918 р.– начальник Штабу гетьмана П.Скоропадського.

Стеллецькі – семінаристське прізвище штучного походження (від *stella* (лат. «зірка», «зоря»), яке вперше отримав священик Іоасаф (Асаф) (1726–1796), син Зиновія (1695–1760) та онук Гавриїла (1670–1745), який, в свою чергу, був нащадком козака–запорожця Осипа (1640–1710), що у 1663 р. переселився із Січі у Харків.

Дід Б.Стеллецького – Василь Гавrilович (1802–1860) – був одружений на Марії Федорівні Леус (1810–1852) – доньці вчителя німецької мови, що був за національністю шведом. Леус же свого часу одружився на грузинці, що була викуплена з перського полону й належала до старовинного роду Єлізових. Вочевидь саме звідси беруть початок виразні кавказькі риси обличчя їхнього онука – Б.Стеллецького.

Батько Б.Стеллецького – Семен Васильович (1845–1903) – був генералом царської армії і свого часу закінчив Московський Межевий інститут та військову Академію у Санкт–Петербурзі. На службі займався будівництвом бастіонів Брестської фортеці, моста через Віслу, а згодом побудував церкву на цвинтарі на Волі, де по смерті й був похований. Мав маєток Шостаково у Гродненській губернії, що у 12 верстах від Біловезької Пущі [9,с.4]. Батько був одружений двічі. Від першого шлюбу з Катериною Георгіївною (пом. 1 травня 1877 р.) у С.Стеллецького народилися сини Борис (1872 р.) та Дмитро (1875 р.), який згодом став відомим художником. Другий шлюб батька відбувся у 1878 р., коли синам було відповідно шість та три роки. Прийомною матір'ю дворічного Бориса Стеллецького стала 19–річна Софія Василівна Соболевська (1859–1938) – донька начальника Варшавської військової округи Василя Львовича Соболевського та Анни Федорівни Подчайцової. Згодом у подружжя народилося ще п'ятеро дітей (Василь, Константин, Єлена, Петро та Федір).

Борис Стеллецький народився у Бресті–Литовському (Берестя – за часів УНР та Української Держави; сучасний Брест у Білорусі), був православної віри, освіту здобув у Варшавській класичній гімназії. У військову службу вступив 1 січня 1891 р. після зачислення до Одеського піхотного юнкерського училища, яке закінчив у 1894 році. Випущений у 7–й піхотний Ревельський полк. Згодом служив командиром роти у 4–му Варшавському фортечному полку. Від 16 жовтня 1894 р.– підпоручник, з 1 вересня 1898 р.– поручник. У 1901 р. по 1–му розряду закінчив Ніколаєвську академію Генерального штабу й 23 травня 1901 р. отримав звання штабс–капітана. Переїхавши при Варшавській військовій округі. Від 26 листопада 1901 р. по 16 грудня 1902 р. служив старшим ад'ютантом штабу 1–ї Донської козацької дивізії. З 16 лютого 1902 р. по 11 жовтня 1903 р.– помічник старшого ад'ютанта штабу Київської військової округи. У цей час, 6 квітня 1903 р., отримав звання капітана. З 11 жовтня 1903 р. по 6 грудня 1907 р. служив обер–офіцером для доручень при штабі Київської військової округи. Цензове командування ротою відбував з 28 листопада 1904 р. по 1 вересня 1905 р. у 131–му піхотному Тираспольському полку. 6 грудня 1907 р. отримав військове звання підполковника. З цього ж дня по 21 грудня 1907 р.– начальник стойового відділу штабу Івангородської фортеці. З 21 грудня 1907 р. по 2 червня 1911 р.– старший ад'ютант штабу Київської військової округи.

Під час служби у Києві Б.Стеллецький редактував «Военно–історический вестник» (з № 3–4 у 1909 р. по № 3–4 у 1911 р.), який на той час виходив щомісяця. Часопис видавався київським відділом Російського військово–історичного товариства з 1909 по 1914 pp. (до 1912 р.– щомісячник, опісля – виходив чотири рази на рік) і представляв собою ілюстрований збірник різnobічних матеріалів на військово–історичну тему.

2 червня 1911 р. призначений, 6 грудня того ж року затверджений, завідуючим пересуванням військ Київського району. Водночас 6 грудня 1911 р. отримав звання полковника. Цензове командування батальйоном відбував з 29 травня по 25 вересня 1913 р. у 130–му піхотному Херсонському полку [13;14;15].

Учасник Першої світової війни. З 14 грудня 1915 р.– штаб–офіцер для доручень при головнокомандуючому арміями Південно–Західного фронту. З 28 жовтня 1916 р.–

начальник ВОСО Дунайської армії. На 3 січня 1917 р. старшинство в чині полковника установлено 6 грудня 1909 р.

Під час служби в імператорській армії був нагороджений орденами: Святого Станіслава III ст. (1906 р.), Святої Анни III ст. (6 грудня 1909 р.) та Святого Станіслава II ст. (6 грудня 1913 р.).

У 1918 р. перейшов на службу в армію Української Держави. Генеральний хорунжий української служби. 27 червня 1918 р., після відставки В.Дашкевича–Горбацького, призначений начальником Штабу гетьмана П.Скоропадського. Щоправда вже в еміграції гетьман зізнавався, що здійснив це призначення «без особливого вибору, просто попався під руку», і вважав його за «велику помилку» [10,с.214]. Насправді ж Б.Стеллецький був ставлеником оточення гетьмана, а безпосередньо – заступника міністра внутрішніх справ, особистого радника П.Скоропадського й людини, якій той беззастережно довіряв – О.Палтова. Що ж до слів гетьмана (написаних вже в еміграції) про велику помилку в призначенні Б.Стеллецького, то їхню суть розкриває у власних записах сам Б.Стеллецький, прямо вказуючи, що вимушений був піти з посади через «розвідність поглядами [із П.Скоропадським – П.Г.–Н.] на Петлюру, а головним чином на посиливши вплив соціалістично–націоналістичний рух» [22,арк.125]. Тим не менш, саме при Б.Стеллецькому Власну адміністрацію гетьмана було більш структуризовано, а гетьманська Квартира, Штаб та їх підрозділи отримали ретельніше деталізовані обов’язки і завдання, які були визначені під грифом «Таємно» у Положенні «Про Головну Квартиру Гетьмана» і ухвалені 3 серпня 1918 р. Б.Стеллецьким. Втім Б.Стеллецькому не вдалося довго втриматися на престижній посаді і 24 жовтня 1918 р. його було звільнено.

Про долю Б.Стеллецького після падіння Гетьманату в грудні 1918 р. практично нічого невідомо. Достеменно відомо лише, що він емігрував до Югославії, де з ним жили троє дітей (доночки Тетяна і Ксенія та син Федір). Помер у Белграді 25 лютого 1939 р. і був похований на белградському Новому цвинтарі (участок 80–А).

Автор військово–історичних розвідок: «Польско–казацкая война с Турцией 1621 г.» (Военно–исторический вестник (Киев). – 1909. – №5–6; №7–8); «Замок в Клеванії» (Военно–исторический вестник (Киев). – 1911. – №11–12); «Родословная владетельных князей дома Рюрика» (Военно–исторический вестник (Киев). – 1910. – №1–2) та ін. Збереглися також його неопубліковані мемуари: «Спогади колишнього завідувача пересуванням військ по залізницям та водним шляхам сполучення Київського району», «Генерал–лейтенант Ніколай Іванович Іванов (Гамзунов)» та «Гетьман Павло Скоропадський. Спогади про події на Україні у 1918 році. Від Грушевського до Петлюри», що зберігалися в Російському закордонному історичному архіві у Празі.

Олександр Федорович фон Аккерман³ (von Akkerman; 4 квітня 1871 р. – після 1940) – військовослужбовець, генерал–лейтенант російської служби, генеральний значковий української служби, начальник Штабу гетьмана П.Скоропадського з 24 жовтня по 14 грудня 1918 р.

Народився 4 квітня 1871 р. у дворянській родині, сповідував евангелістично–лютеранську віру. Син Федора Федоровича Аккермана – полковника російської армії. У 1889 р. закінчив Володимирський Київський кадетський корпус. Вступив до служби 31 серпня 1889 р. Закінчив Михайлівське артилерійське училище 1892 р., з якого був випущений підпоручником (ст. 10 серпня 1890 р.) у 3–тю гвардійську та grenaderську артилерійську бригаду. Доволі швидко пройшов шлях від підпоручника до полковника: підпоручник гвардії (4 серпня 1892 р.), поручник (4 серпня 1896 р.), штабс–капітан (6 грудня 1897 р.), капітан (6 грудня 1901 р.), полковник (6 грудня 1912 р.). Командував батареєю 3–ї гвардійської та grenaderської артилерійської бригади. На 1 січня 1909 р. служив у лейб–гвардії 2–ї артилерійській бригаді. З 5 грудня 1910 р. по 9 серпня 1912 р. – командир 2–го дивізіону 23–ї артилерійської бригади.

Учасник Першої світової війни. З 19 квітня 1915 р. по 25 квітня 1917 р. – командир лейб–гвардії 2–ї артилерійської бригади. Був начальником так званого «Брянського арсеналу», де одним з перших почав відмовлятися від послуг (свого роду військо-

³ Варто зазначити, що у вітчизняній історіографії Олександра Федоровича Аккермана часто плутають із колишнім товарищем прокурора Віленського окружного суду, а за Української Держави – керівником департаменту Державної варти Міністерства внутрішніх справ Петром Аккерманом. Проте це є зовсім різні люди.

во—кріпацької залежності) громіздких та неоперативних державних синдикатів, що постачали армію, й почав співпрацю іх приватними постачальниками. 17 травня 1915 р. став генерал—майором (по гвардійській легкій артилерії) [12,с.158]. З 27 квітня 1917 р. в чині генерал—лейтенанта займав посаду виконуючого справами інспектора артилерії 34—го армійського корпусу, яким командував генерал П.Скоропадський і реформував його у 1—й Український корпус. Три гарматні бригади 1—го Українського корпусу дислокувалися в Білій Церкві, Бердичеві та Вінниці й саме О.Аккерман зробив вагомий внесок у їх становленні. «Особливо багато праці вклад у неї чудова особа, мій інспектор артилерії генерал Акерман», — згадував П.Скоропадський [10,с.23]. Артилерія корпусу нараховувала 27 гарматних батарей, із них 12—76—міліметрові польові гармати, 6—122—міліметрові польові гаубиці, 6—152—міліметрові важкі гаубиці і 3—107—міліметрові далекобійні гармати. Усього корпус мав близько 3,2 тис. артилеристів, 108 гармат і гаубиць [19,арк.34—39]. Восени 1917 р. разом з корпусом на чолі з П.Скоропадським брав участь у боях та роззброєнні у Правобережній Україні більшовицьки налаштованих частин 2—го гвардійського корпусу під проводом Є.Бош, що насувався на Київ і мав за мету повалення Центральної Ради.

Був нагороджений орденами: Святого Станіслава II ст. (1906 р.), Святої Анни II ст. (1908 р.), Святого Володимира IV ст. (1913 р.), Святого Станіслава I ст. з мечами (23 січня 1916 р.), Святої Анни I ст. з мечами (27 листопада 1916 р.) та Святого Володимира II ст. з мечами (3 жовтня 1917 р.) [5;6;25;10;11;12].

За Гетьманату 1918 р. О.Ф.Аккерман служить в армії Української Держави, генеральний—хорунжий, був завідуючим артилерійською частиною 1—го Волинського кадрового корпусу [21,арк. 9]. Як досвідчений генерал—артилерист, з травня по жовтень 1918 р. був також членом комісії для опрацювання штатів військових частин армії Української Держави (голова — начальник Генерального штабу О.Сливинський), яка розробляла організаційну структуру артилерії та штати її частин та підрозділів [17,арк.37зв]. В основу організації артилерії покладено структуру, яка існувала в російській армії з деякими змінами: враховано досвід світової війни та реальні можливості. Зокрема, артилерія за видами поділялася на польову, гірську і кінну. Найчисленішою була польова артилерія, яка входила до складу піхотних дивізій і армійських корпусів (84 гарматних полки), яка, у свою чергу, ділилася на легку, важку і мортирну. Залежно від організаційного підпорядкування артилерія підрозділялася на армійську, корпусну і дивізійну [8,с.132].

Від 24 жовтня 1918 р. і до падіння Гетьманату 14 грудня 1918 р. був начальником Штабу гетьмана (zmінив на цій посаді Б.Стеллецького). О.Аккерман на такій важливій та відповідальній посаді абсолютно самоусунувся від політичного аспекту належних йому обов'язків, залишивши за собою лише господарську частину [22,арк.125—126]. Таке нехтування начальником Штабу питань політичної розвідки та безпеки, безумовно завдало значної шкоди гетьманському режиму, тим паче зважаючи на ті процеси в країні та Європі, що почали відбуватися з жовтня 1918 р. й досягли свого апогею наприкінці листопада — початку грудня того ж року. Призначення О.Аккермана начальником свого Штабу було одним з найневдаліших кадрових призначень гетьмана, однією з багатьох недопустимих помилок голови Української Держави. Сам П.Скоропадський згадував, що 13 грудня 1918 р., за день до зренчення гетьмана, О.Ф.Аккерман «мало розумів стан речей і часто бачив небезпеку там, де її насправді не було, і, навпаки, не остерігався того, що в сутності могло стати великою загрозою нашому існуванню» [10,с.323].

П.Скоропадський засвідчував також, що через три дні, після повалення Гетьманату, О.Аккермана було заарештовано [10,с.323], проте згодом він опинився в Добровольчій армії як учасник білого руху. З 15 вересня 1919 р. він перебував у резерві чинів при штабі Головнокомандуючого Збройними силами Півдня Росії, а з 11 грудня 1919 р. — в резерві чинів військ Новоросійської області.

Відомо, що ще 25 березня 1920 р. О.Аккерман ще перебував у Феодосії, а вже в листопаді 1920 р. евакуювався з Криму у складі армії П.Врангеля у Константинополь і певний час перебував у російських тaborах в м.Галліполі, що на європейському березі Дарданельської протоки. Згодом мешкав у Болгарії та Югославії, де у 1938—1940 рр. був представником полкового об'єднання лейб—гвардії 2—ї артилерійської бригади в Югославії. З 1937 р. мешкав у Белграді. Залишилися також спогади О.Аккермана, що

були надруковані у Югославії: «Істория Лейб–Гвардии Конного полка», «Лейб–гвардии 2–я Артилерийская бригада» [1;16] та «Украинизация 34–го армейского корпуса» [2].

Загалом, на жовтень 1918 р. в розпорядженні начальника Штабу гетьмана був лише Особливий вільномайданний загін із 800 вояків для дій проти окремих спроб більшовиків підняти повстання у найближчому до Києва районі й ґрунтовно споряджений кулеметами, бліндованими автомобілями та іншими технічними засобами, а також 2 сотні (піша й кіннотна) власного конвою гетьмана, переважно з колишніх офіцерів, та різноманітні команди та керівні кадри [22,арк.100–101,107]. Серед осіб для виконання доручень при начальникові Штабу гетьмана були: старшини з правами командирів неокремих бригад, які за його вказівкою повинні були нести чергування в гетьманському палаці під час засідання Ради міністрів; осавули з правами командирів сотень, які під час свого чергування керували прийомом відвідувачів начальника Штабу і виконували окремі його доручення; і секретар з правами столонаочальника, що виконував доручення начальника Штабу з цивільного управління і вів його особисте листування.

Список використаних джерел

1. Akkerman, von Major-General. Leib–Gvardii 2–Ia Artilleriiskaia Brigada. – Paris: Brigade Society, 1933.
2. Аккерман А. Ф. Украинаизация 34–го армейского корпуса // 1917 год в судьбах России и мира. Февральская революция. От новых источников к новому осмыслению. – М., 1997. – С. 339–343.
3. «Военный орден святого великомученика и победоносца Георгия. Биобиографический справочник». – М.: РГВИА, 2004.
4. Волоков С. В. Офицеры армейской кавалерии. – М., 2004.
5. Волков С.В. Офицеры российской гвардии. – М., 2002.
6. Залесский К.А. Кто был кто в Первой мировой войне. – М., 2003.
7. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. – Львів, 1995.
8. Кравчук М. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр. – Івано–Франківськ, 1997.
9. Семенов–Тян–Шанский К. П. Дмитрий Семенович Стelleцкий (1875–1947) // Хорутвъ. – 2004. – Вив. 9.
10. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – Київ; – Філадельфія, 1995.
11. Список полковникам по старшинству. Составлен по 01.03.1914. – Санкт–Петербург, 1914
12. Список генераламъ по старшинству. Справлен по 10–е Іюля 1916 г. – Петроград: Военная Типографія Императрицы Екатерины Великой (въ зданії главнаго штаба), 1916.
13. Список Генерального штаба. Исправлен на 01.06.1914. – Петроград, 1914.
14. Список Генерального штаба. Исправлен на 01.01.1916. – Петроград, 1916.
15. Список Генерального штаба. Исправлен на 03.01.1917. – Петроград, 1917.
16. Фон–Аккерман А.Ф. Лейб–гвардии 2–я Артилерийская бригада. – Белград, 1931.
17. ЦДАВО України. – Ф. 1074. – Оп. 2. – Спр. 17.
18. Там само. – Ф. 1434. – Оп. 2. – Спр. 26.
19. Там само. – Ф. 2469. – Оп. 1. – Спр. 1.
20. Там само. – Ф. 2469. – Оп. 1. – Спр. 7.
21. Там само. – Ф. 4547. – Оп. 1. – Спр. 1.
22. Там само. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 239.

Гай–Нижник П.П. Собственный Штаб гетмана П.Скоропадского: структура, штаты, задачи (1918 г.)

Раскрывается структура, штаты, принципы работы и задачи подразделений собственного Штаба гетмана П.Скоропадского (29 апреля – 14 декабря 1918 г.)

Ключевые слова: Скоропадский, Штаб гетмана, Аккерман, Стelleцкий, Дашкевич–Горбацкий, Особый отдел, Гетманат

Hai–Nyzhnyk, P.P. Own Staff of hetman P.Skoropadskyi: is a structure, states, tasks (in 1918)

A structure, states, lights up, principles of work and task of subsections of the personal Staff of hetman P.Skoropadskyi (on April, 29 – on December, 14 in 1918).

Key words: Skoropadskyi, Staff of hetman, Akkerman, Stelleckyi, Dashkevych–Gorbatskyi, Special department, Hetmanat.

Власний Штаб гетьмана П.Скоропадського: структуря, штати, завдання (1918 р.)

Висвітлюється структура, штати, принципи роботи та завдання підрозділів особистого Штабу гетьмана П.Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.)

Ключові слова: Скоропадський, Штаб гетьмана, Аккерман, Стеллецький, Дашкевич-Горбацький, Осібний відділ, Гетьманат

(Продовження. Початок: вип.53)

Погони офіцерів мали один чи два просвіти та ромбовидні («георгіївські») зірочки німецького типу для позначення чинів. Прикладний колір і металевий прибор в Штабі гетьмана (генеральна булава) був краповий з золотим. 21 серпня 1918 р. було впроваджений загальноармійській однострій, за зразком форми одягу старої Російської армії, але з німецькими знаками відмінності. Фуражки для козаків і офіцерів (старшин) – британського зразку з випушкою прикладного кольору на тулії, козирьок – шкіряний або фетровий. Шаровари для козаків здебільшого були сіро-сині, для старшин – також сіро-сині, але з кольоровими випушками за родами та видами військ. Нижні чини одягалися у захисні гімнастерки та німецькі блузи, офіцери (старшини) – у френчі зі стоячо-відкладним коміром [24]. Для членів гетьманського штабу, гетьманського конвою (як, власне, й для вояків серд.цьких частин та усіх генералів) запроваджувався новий мундир – жупан. На пагонах значилася відповідна шифровка (абревіатура) та значок у вигляді перехрещених булав на тулії фуражки (такий значок носили також і у Власному конвої гетьмана, проте абревіатура на пагонах була іншою). Проте деякі офіцери Штабу гетьмана дозволяли собі певні вольності у формі одягу.

Так, наприклад, як видно із світлині *генерала К.Х.Середіна*, який числився в Штабі гетьмана України, він прикрасив підборідний пасок на журавці муфточками з золотого галуна (подібно до офіцерів Сердюцької дивізії), носив замість бриджів шаровари (подібно до генералів армії), а також шашку кавказького зразку (подібно до самого гетьмана), яка висіла на кавказькому ж поясному паску. Цю світлину було зроблено у Берліні, куди К.Середін був відряджений від імені Української Держави на поховання убитого в Києві фельдмаршала Г.Айхгорна саме після призначення його представником України в Румунії. Б.Стеллецький згадував, що йому переказувавли, що «в Берліні публіка з великою цікавістю дивилася на Середіна у його українському вбраний й це послання представника нової держави сильно підняло престиж Скоропадського в очах Німецького Уряду» [21,арк.157–158]. Принагідно додам, що військовий старшина Штабу гетьмана К.Середін був випускником Академії Генерального штабу Російської імперії, яку закінчив по першому розряду (тобто з відзнакою), а також нагороджений Орденом Святого Володимира IV ступеня з мечами, який видавався в Росії за бойові подвиги.

Гетьманська Похідна канцелярія

Гетьманська Похідна канцелярія складалася з 4 відділів (загально-інспекторського, освідомчого, постачального, технічного), канцелярії прохань на ім'я гетьмана та архіву. Крім того, до її складу входили також старшини для доручень начальника похідної канцелярії, що збирали відомості по армії і флоту України та інших держав, готували почесні караули, паради, церемонії, маневри, стройові огляди (за присутності гетьмана і супроводжували його під час цих оглядів); а також топограф, що виконував військово-картографічні роботи Штабу гетьмана. Начальник Похідної канцелярії був

заступником начальника Штабу гетьмана і членом Військової державної ради, а в правах дорівнювався до помічника головноуправляючого. До складу похідної канцелярії входили старшини для доручень її начальника, які займалися збором відомостей по армії і флоту України та інших держав, готували почесні караули, паради, церемонії, маневри, стройові огляди з присутністю гетьмана і супроводжували в цей час голову держави; топограф, який виконував військово-мапові роботи Штабу; загально-інспекторський, освідомчий і постачальний відділи, технічне відділення, канцелярія прохань на ім'я гетьмана, архів.

Загально-інспекторський відділ складався з 5 діловодств: особового складу, загального листування і журнального, в яких працювали перекладачі, фотографи, журналісти з помічниками, експедитори з помічниками, писарі, друкарі та кур'єри. Їхні службові обов'язки визначалися окремими інструкціями начальника похідної канцелярії. Очолював відділ його начальник, що мав права командира неокремої бригади, в підпорядкуванні якого перебували також помічник з правами командира військової частини і начальники зазначених вище діловодств.

Освідомчий відділ повинен був інформувати гетьмана про політичний і економічний настрій населення, складав тижневі звіти про публікації в українській та закордонній пресі, готував статті про життя гетьмана для державних газет, статті із спростуваннями, поясненнями чи юридичними тлумаченнями, а також редактував гетьманські інтерв'ю та промови для преси. Начальник цього відділу користувався правами директора департаменту міністерства і був зобов'язаний розподіляти друкованій матеріал між діловодами для щоденного читання, особисто перевіряти окремі статті і заносити їх до інформаційного бюллетеня із зазначенням у спеціальному журналі, забезпечувати своєчасність надходження до відділу і правильність збереження друкованого матеріалу. Він також щодня інформував начальника гетьманської похідної канцелярії. Помічник начальника освідомчого відділу мав особисто перевічувати підготовлені статті про життя гетьмана і давати дозвіл на їхнє друкування, збирати матеріал про особу гетьмана для преси, заміщати начальника відділу. У відділі служили також чотири діловоди щодо українських і закордонних газет, цензор, завідуючий друкарнею, дві друкарки і кур'єри. Діловоди щодня перевічували інформаційний матеріал, визначали й передавали найцікавіші статті начальникові відділу з доданням додаткової інформації щодо них. Чотири діловоди опрацювали зміст газет і журналів за мовним розмежуванням: один – українську, російську та польську, другий – німецьку та австрійську, третій – французьку, американську та англійську, четвертий – єврейську. Цензор повинен був здійснювати перегляд і цензуру друкованих стовпців, а також спростовувати брехливі відомості про гетьмана, що подавалися пресою. Обов'язки друкарки і кур'єра визначалися окремою інструкцією начальника освідомчого відділу похідної канцелярії.

Постачальний відділ займався справами платні особовому складові Штабу гетьмана, заздалегідь заготовляв для потреб пересування його чинів провіант, фураж, матеріали для обв'язування та обгортання пакунків і мішків, засоби обозно-речового задоволення, а також забезпечував необхідну кількість автомобілів, пального і мастила для них. На посаду начальника постачального відділу обов'язково призначався офіцер, який закінчив Інтендантську академію або Український військовий політехнікум. Він мав права командира неокремої бригади. Йому підлягали помічник, старший і молодший старшини для доручень, бухгалтер, скарбник, два діловоди, рахівничий, два писарі, два друкарки, два вахтери. У віданні начальника постачального відділу знаходилися похідний магазин, обмундирувальна, взуттєва і обозна майстерні. Їхні завідуючі користувалися правами командирів військових частин.

Технічне відділення опікувалося телефонним і телеграфним зв'язком, електрикою, дзвінковою та електричною сигналізацією гетьманського палацу і підрозділів Штабу. Начальник цього відділення підлягав безпосередньо начальникові похідної канцелярії і користувався правами командира військової частини. Від завідував телеграфною та телефонною станціями, а також уся мережа зв'язку в районі гетьманського будинку. На телеграфній станції працювали юзисти, що цілодобово чергували біля телеграфних

апаратів, реєстрували і передавали депеші завідуючому станції; механік відповідав за справність агрегатів станції; наглядач відповідав за справність електричної мережі станції. На телефонній станції працювали завідуючий, наглядачі телефонної мережі та телефоністки, які чергували біля центрального комутатора цілодобово.

Канцелярія з прийому прохань на ім'я гетьмана приймала та розглядала скарги на рішення вищих державних органів, або скарги на діяльність вищих посадових осіб, прохання про дарунки різного роду милостей, а також прохання про помилування та пом'якшення долі засуджених осіб, аби тих, що вже відбувають покарання.

Таким чином, канцелярія з прийому прохань на ім'я гетьмана мала ті ж самі завдання, що й власна канцелярія гетьмана, але в похідних умовах. На чолі канцелярії з прийому прохань на ім'я гетьмана стояв начальник з правами директора департаменту міністерства, який підпорядковувався безпосередньо начальникові гетьманської похідної канцелярії. Кожного місяця він отримував від начальника постачального відділу грошовий аванс у розмірі, затвердженому начальником Штабу гетьмана, для видачі за наказом П.Скоропадського персональної грошової допомоги та винагороди окремим громадянам за заслуги перед Українською Державою. На такі потреби бюджетом передбачалося виділення 50 тис. крб. на рік. Працювали в канцелярії з прийому прохань діловоди та їхні помічники, друкарки та писар. Архів гетьманської похідної канцелярії відповідав за прийом, реєстрацію та збереження усіх справ, що надходили від начальників відділів Штабу гетьмана; видачею довідок у справах, зданих до архіву; закупкою наукових і спеціальних книг для бібліотеки гетьмана; описом справ і каталогів бібліотеки. Завідуючий архівом користувався правами начальника відділення департаменту. В допомогу йому призначався чиновник архіву [30;42,арк.4;19,арк.16–44зв].

Гетьманський господар

Управління гетьманського господаря було окремою структурною одиницею гетьманського Штабу. «Завідуючим всією господарською частиною, на якому лежав обов'язок вести усі списки запрошених, а також й господарську частину, був великий землевласник та учасник З'їзду хліборобів 29 квітня 1918 р. Михайло Михайлович Ханенко, який походив з давнього козацько-гетьманського роду. «Він особисто в перший же день після перевороту явився до мене, – згадував П.Скоропадський, – і заявив про своє бажання бути на цій посаді. Визнаю, я дещо тоді здивувався цьому бажанню. Вже надто, по крайній мірі з моєї точки зору, ця посада нецікава. Тим паче для нього, дуже багатого й тому вільного у своїй діяльності людини. Звичайно, я його із задоволенням взяв, тим паче що знав я його за дуже доброго господаря й визнавав, що він лад наведе і у домі. Я його дуже цінував» [10,с.214–215]. 19 липня 1918 р. військовий старшина М.Ханенко був затверджений на цій посаді й займав її до листопада 1918 р. За своїм статусом посада гетьманського господаря була близькою до посади царського гофмаршала.

За словами самого гетьмана господар-розпорядник його резиденцією був цілковито невпливовою, безбарвною та боягузливою людиною. П.Скоропадський згадував, що в грудні 1918 р., вже після падіння Гетьманту, М.Ханенко, «рятуючи свою шкіру, він... поспішив написати у Директорію, що моєї [гетьмана] політики він не поділяв і просить тому, щоб його маєтки не розграбовували» [10,с.215]. М.Ханенку вдалося емігрувати до Польщі, де він був провідним діячем Союзу хліборобів України у Польщі та головою управи цього Союзу, а його дружина підтримувала постійні близькі контакти зі старшою донькою П.Скоропадського гетьманівною Марією Скоропадською-Монтрезор.

Гетьманський господар підпорядковувався безпосередньо начальникові Штабу гетьмана. Коли ж він отримував накази особисто від гетьмана, то доповідав начальникові Штабу і лише перед ним звітував про свою діяльність. Господар призначався гетьманським наказом по Штабу, про що оголошувалося також і наказом по армії та флоту. У своїх правах він дорівнювався до помічника головноуправляючого, а в окремих випадках – товариша міністра. В обов'язки гетьманського господаря входило матеріальне забезпечення гетьмана та його гостей, влаштування державних прийомів,

підтримання в належному стані гетьманського палацу і всіх господарських будівель, саду, рухомого майна гетьманської резиденції.

Начальник канцелярії, яка відала адміністративним і господарчим листуванням управління господарства, прирівнювався у правах до директора департаменту міністерства. Йому підлягали урядовець для доручень, скарбник, бухгалтер, діловод, журналіст, писар і друкарки.

Помічником М.Ханенка став генерал Сергій Богданович, а згодом полковник Олександр Яценко-Борзаковський [32,с.55]. В розпорядженні гетьманського господаря були також старший (з правами командира військової частини) і молодший (з правами командира роти) старшини для доручень, канцелярія, господарчий відділ і гетьманська церква.

Канцелярія гетьманського господаря займалася адміністративним і господарчим листуванням управління господарства. Її начальник прирівнювався в правах до директора департаменту міністерства і мав у підпорядкуванні урядовця для доручень, скарбника, бухгалтера, діловода, журналіста, писаря та друкарок.

Господарчий відділ безпосередньо займався господарськими справами палацу гетьмана, столуванням та влаштуванням і вирішенням інших життєвих потреб гетьмана та його родини. Відтак цей відділ був провідним в управлінні гетьманського господаря. Значний вплив мав і його начальник, який користувався правами командира бригади. Начальник господарчого відділу керував прислугою гетьманського палацу, складав щоденний список осіб, що були запрошені на гетьманські обіди, розподіляв місця за столом, розраховував щоденний кошторис для необхідних закупівель і затверджував його у гетьманського господаря, а також отримував грошові аванси на витрати по гетьманському палацу та звітував про них. В розпорядженні начальника господарчого відділу був помічник з правами командира батальйону, старшина для доручень з правами командира роти (робив щоденні закупівлі для палацу), господарчий урядовець, доглядач будинку та прислуга.

З травня до середини літа 1918 р. начальником господарчого відділу управління гетьманського господаря був генерал-майор російської служби *Сергій Ілліч Богданович* (16 липня 1865 – ?), який, за словами П. Скоропадського, безпосередньо завідував усіма службовцями в домі, а за свою вдачею поєднував «суміш дуже доброго із усілякими дивацтвами» [10,с.215]. Втім начальник Штабу гетьмана був більш критичним до цієї особи й дещо принизливо називав його великим шахраєм, що завідував їдальнюю на посаді метрдотеля [21,арк.123].

С.Богданович був уродженцем Херсонської губернії, православного віросповідання. Освіту здобув у Володимирському Київському кадетському корпусі. 28 серпня 1884 р. вступив у військову службу. 1886 р. закінчив 1-е військове Павлівське училище й був випущений у Брест-Литовську фортечну артилерію. Згодом служив у 4-й стрілецькій бригаді, 14-й артилерійській бригаді та, за деякими даними, у 4-му стрілецькому мортірному дивізіоні. 11 серпня 1886 р. став підпоручником, 7 серпня 1889 р. – поручником, 25 липня 1895 р. – штабс-капітаном. 1898 р. закінчив по 1-му розряду Ніколаївську академію генштабу і 17 травня 1898 р. отримав звання капітана. Перебував при Варшавській військовій окрузі. З 26 листопада 1898 р. по 13 січня 1900 р. – старший ад'ютант штабу 17-ї піхотної дивізії. Цензове командування ротою відбував у 65-му піхотному Московському полку з 25 жовтня 1899 р. по 6 серпня 1900 р. З 13 січня по 1 серпня 1900 р. був старшим ад'ютантом 14 армійського корпусу.

У 1900–1901 рр. брав участь у бойових діях в Китаї. В цей час служив старшим ад'ютантом штабу 2-го Сибірського армійського корпусу (1 серпня 1900 р. – 25 березня 1901 р.) та штабу Приамурської військової округи (25 березня – 5 липня 1901 р.). З 1 квітня 1901 р. – підполковник. З 5 липня 1901 р. до 27 жовтня 1905 р. – начальник штабу Заамурської округи окремого корпусу Прикордонної варти. Учасник російсько-японської війни. З 17 квітня 1905 р. – полковник. З 27 жовтня 1905 р. по 17 січня 1906 р. служив начальником штабу 7-ї кавалерійської дивізії, а потім нетривалий час (17 січня – 21 квітня 1906 р.) був виконуючим обов'язки начальника штабу 55-ї

піхотної дивізії. З 21 квітня 1906 р. по 28 червня 1910 р. – штаб-офіцер при управлінні 55-ї піхотної рез. бригади. Цензове командування батальоном відбував з 8 травня по 1 вересня 1906 р. у 177-му Ізборському піхотному полку. Був прикріплений до артилерії (2 травня – 10 липня 1907 р.) та до кавалерії (28 серпня – 11 вересня 1909 р.). З 28 червня 1910 р. – командир 27-го піхотного Вітебського полку, з яким вступив у Першу світову війну. З 28 березня 1915 р. – генерал-майор (по Генеральному штабу) [12,с.154]. Від 25 травня 1915 р. по 7 квітня 1917 р. – начальник штабу 3-го Сибірського армійського корпусу [12,с.154]; начальник штабу 7-ї Сибірської стрілецької дивізії. 19 травня 1917 р. був тимчасово арештований, проте вже з 8 червня 1917 р. командував 8-ю піхотною дивізією. Нагороджений орденами: Святого Станіслава III ст. (1893 р.), Святого Володимира IV ст. з мечами та бантом (1902 р.), Святого Станіслава II ст. (1904 р.), Святої Анни II ст. (1906 р.), Святого Володимира III ст. (1908 р.), Святого Володимира I ст. з мечами (18 березня 1916 р.), а також Георгієвською зброяю (9 березня 1915 р.) [3;26;27;6;34; 36;13;14;15].

Член Української народної громади, учасник гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. У 1918 р. на службі Українській Державі, генеральний хорунжий української служби. З травня по 13 серпня 1918 р. – начальник господарчого відділу управління гетьманського господаря при особистому Штабі П.Скоропадського. З 13 серпня 1918 р. – начальник 1-ї Київської пішої військової школи ім. Богдана Хмельницького. На 21 листопада 1918 р. перебував у Загальному списку офіцерів Генерального штабу Української Держави. З падінням Гетьмана невдовзі емігрував до Югославії, на 1930 р. мешкав у Белграді.

13 серпня 1918 р. гетьман, за рекомендацією начальника свого Штабу Б.Стеллецького, звільнив С.Богдановича і призначив на його місце полковника Олександра Яценка-Борзаковського. Сам П.Скоропадський ніяк не міг охарактеризувати цю людину, позаяк «Яценко у моїй [Скоропадського] присутності рота не розтуляв і на мої запитання відповідав односкладними фразами» [10,с.215].

Гетьманською церквою керував священик, який отримував «все необхідне від гетьманського господаря і за його згодою запрошуєвав служників церкви» [30;42,арк.4;19,арк.16–44 зв]. В цій церкві гетьманській родині довелося не лише молитися, а й відправляти панаходи по маленькому гетьманичу Павлу, який несподівано помер в серпні 1918 р.

Гетьманський комендант

На управління гетьманського коменданта повністю покладалася особиста безпека гетьмана. Комендант підпорядковувався начальникові Штабу гетьмана і призначався (за поданням начальника Штабу) окремим наказом П.Скоропадського по Штабу, армії та флоту. В обов'язки коменданта входило «загальне спостереження за безпекою резиденції і нагляд за безпекою шляхів під час гетьманських мандрівок; організація охорони Пана Гетьмана як в місці постійного знаходження, так і в дорозі; завідування у всіх відношеннях Конвоєм, Особливою охоронною Командою та іншими частинами, призначеними для охорони Пана Гетьмана; гаражем і стайнєю» [19,арк.16]. Всі урядові та державні установи були зобов'язані надавати комендантові відомості щодо безпеки гетьмана. Усі його вимоги про вжиття заходів на захист гетьмана повинні були беззаперечно і негайно виконувати всі установи, відомства та організації країни. Військовослужбовці і цивільні особи, які відряджалися в розпорядження коменданта, перебували у повній його підлегlostі і за ними зберігалися їхні попередні посади та грошове утримання. Повноваження і сфера діяльності гетьманського коменданта визначала спеціальна інструкція Штабу гетьмана, затверджена П.Скоропадським і підписана начальником Штабу. Гетьманський комендант мав звання генерального значкового, дорівнювався у правах з головноуправлючим і мав окремі права товариша міністра. Комендант палацу гетьмана мав свою резиденцію в Києві по вул. Олександрівській [40,арк.37,51;43,арк.28,107].

Цю винятково важливу посаду посів колишній отаман Окремого Запорізького загону і герой визволення Києва від більшовиків, губерніальний комендант Київщини, генерал-майор української служби (1918 р.), генеральний хорунжий *Костянтин Адамович Прісовський* (1878 – 15 лютого 1966). Другий начальник Штабу гетьмана Б.Стеллецький високо цінив моральні чесноти та професійні якості гетьманського коменданта й вважав що «людей, подібних до ген. Прісовського в Росії було небагато, але ними не вміли користуватися і вони не приносячи нікому користі зникали» [21,арк.43].

К.Прісовський мав початкову гімназійну освіту та за вільним визначенням вступив до служби у 131-й піхотний Тираспольський полк. У 1901 р. закінчив Чугуївське військове училище звідки був випущений підпоручником у 130-й піхотний Херсонський полк. 1 січня 1909 р. був поручником того ж полку, який квартирувався у Києві, а у 1911 р., вже будучи штабс капітаном, він вже тимчасово командував 8-ю ротою свого полку. Сучасник щодо командного стилю та керівних якостей К.Прісовського відзначав: «Рота його в начальства не вважалася кращою в полку тому, що Прісовський провадив виховання солдата достеменно не за тією статутною програмою, котра викладена була вищими військовими властями. Проте звертало на себе увагу, що усі солдати 8 роти були індивідуалізовані, усі грамотні, відмінно розбиралися в обстановці, були гарними стрільцями» [21,арк.43].

З цією ротою К.Прісовський й вступив у Першу світову війну. З 16 серпня 1915 р. – полковник. У 1915 та 1916 рр. служив у 278-му піхотному Кромському полку (під час мобілізації був виділений для укомплектування 278-го піхотного Кромського полку 2-ї черги), командував батальйоном, згодом став командиром цього полку. З 28 червня по осінь 1917 р. – командающий 10-ю Туркестанською стрілецькою дивізією. Восени 1917 р. – начальник Київського військового училища. Під час служби у російській армії нагороджувався Георгієвською зброєю (14 червня 1915 р.) та орденом Святого Георгія IV ступеня (26 серпня 1916 р.). 16 вересня 1917 р. був представлений до звання генерал-майора російської служби, але так і не був призначеним через нестабільне становище Тимчасового уряду та більшовицький переворот у Петрограді [3;33;6;11].

Восени 1917 р. перейшов на бік Української Центральної Ради. Під час вуличних боїв з більшовиками у Києві в січні 1918 р. командував сформованим офіцерським загоном, на чолі якого разом із військами УНР залишив Київ. З 9 лютого 1918 р. – начальник Окремого Запорізького загону (згодом – бригади). Саме навколо нього здебільшого, а не С.Петлюри січні–лютому 1918 р. об'єднувалися відступаючі українські загони, об'єднавши й повонивши їх в єдиний загін, К.Прісовський рушив через Житомир та Фастів на Київ, випереджаючи незначні частини німців, що фактично не брали участі в боях на цьому напрямкові. Після нетривалого бою підрозділ К.Прісовського вибив більшовиків зі столиці УНР й відкинув їх до Бахмача [21,арк.45]. Після цього він передав командування ген.З.Натієву, а сам з 3 березня 1918 р. зайняв пост губерніального коменданта Київщини.

За Гетьманату П.Скоропадського – генеральний хорунжий Української Держави і комендант особистого Штабу гетьмана України. В цей час К.Прісовський мешкав й ніс службу коменданта у гетьманському Палаці.

Зросту К.Прісовський був маленького, освіту отримав нижчу за середню (Чугуївське юнкерське училище), голос його був писклявий, та й жодних впливових зв'язків він не мав. Відтак стає зрозумілим, що своїм таким швидким просуванням та підвищенням по службі він зобов'язаний винятково своїми природними військовокомандними здібностями. Ось як характеризує його військову та людську вдачу Б.Стеллецький: «Бій він полюбляв мов гравець полюбляє карти або п'яничка – вино. Відмінно хороший, він цією хорообрістю не бравував й не любив, щоб йому інші на нею вказували. Був він кілька разів пораний, один раз у голову, проте лікувався при своїй частині. Політикою зовсім не цікавився й широко ненавидів Гучкова та Керенського, що зруйнували військовий лад. Більшовиків вважав послідовниками Керенського, чому з [ярістю – ?] йшов на їхнє знищення. Особливої жорстокості не виявляв і його

швидше можна було назвати доброю людиною, аніж жорстокою» [21,арк.44]. Водночас він був гоноровий, честолюбно вразливий й самозакоханий. Так, наприклад, будучи у 1918 р. комендантом гетьманського палацу, він лише з газет дізнався про те, що П.Скоропадський напередодні таємно вїхав до Німеччини для зустрічі із імператором Вільгельмом II. Начальник Штаба гетьмана, який, до речі, сам дізнався про це тільки у ніч від'їду, згадував, що таке несподіване зникнення П.Скоропадського з палацу спровоцило особливе враження на палацового коменданта, який лише вранці в палаці дізнався, що «гетьман зник» [21,арк.161–162]. Відтак, очевидно ображений непосвяченістю коменданта у перебіг подій, а отже й сприйнявши це як особисту недовіру, гоноровий й самолюбивий К.Прісовський негайно подав у відставку, яку, до слова, не було задоволено.

В листопаді 1918 р. сформував т.зв. Запорозький загін для боротьби з Директорією, який проте вже в перший же день перебування на фронті під Києвом перейшов на бік Директорії. Сам же К.Прісовський не підтримав відновлення УНР на чолі з Директорією й не евакуувався зі столиці із Республіканським військом, а натомість залишився в Києві, де переховувався під більшовицькою окупацією з лютого 1919 р. і до його зайняття Добровольчою армією ген. А.Денікіна.

Після ж опанування Добровольчою армією Києва та видання А.Денікіним наказу про реабілітацію офіцерства й відповідної інструкції ген. С.Ронжина, К.Прісовський подався простим рядовим вояком на службу у Збройні сили Півдня Росії (Добровольчу армію) й так воював аж до відступу добровольців на Одесу [21,арк.44–45]. З осені 1919 р. – начальник Константинівського військового училища, що згодом було переведено з Києва у Крим (1919–1920 рр.). У 1920 р. був підпорядкований (як начальник військового училища) Російській армії генерала П.Врангеля. Наприкінці вересня 1920 р. на Українському з'їзді в Севастополі, де було обрано Національний блок, й ухвалено організовувати для боротьби з большевиками українську армію під національним прапором і командою українських старшин, але підпорядковану верховній владі П.Врангеля, К.Прісовський був обраний представником українського Національного блоку по військовим справам при П.Врангелі [23,арк.71]. Сам же П.Врангель призначив його політичним керівником з українських питань, тобто, як влучно зауважував Б.Стеллецький, «знову йому доручено було ту справу, яку він не знав й органічно не переварював» [21,арк.45].

З листопада 1920 р. К.Прісовський в еміграції, спочатку у Болгарії, а потім – в Югославі та Франції, де й помер 15 лютого 1966 р. у м.Мужен. П.Скоропадський, навіть після падіння Гетьманату, зберіг про нього якнайкращі спогади. Він, зокрема, писав: «Комендантом був в мене генерал Прісовський, прекрасна людина, про яку я завжди збережу пам'ять як про бездоганну людину. До останньої хвилини він виконував свій борг, незважаючи на те, що ризикував багатьом» [10,с.214].

В підпорядкуванні гетьманського коменданта перебували помічник коменданта (з правами командира бригади), старшини для доручень (старший старшина для доручень мав права командира полку), канцелярія (начальник з правами начальника відділу міністерства), самохідний відділ (командир відділу мав права командира полку), конвой (його командир користувався правами командира бригади), особиста охоронна команда та гетьманська стайня (її начальник мав права командира батальйону). Помічник коменданта і старшини для доручень у своїх діях керувалися особливими інструкціями начальника Штабу гетьмана, а до їхніх обов'язків входило забезпечення оперативного управління охоронними підрозділами Штабу, встановлення порядку чергування по управлінню гетьманського коменданта та виконання спецзавдань коменданта під час службових відряджень.

Канцелярія (у складі начальника, діловода, журналіста, писаря, друкарки та кур'єрів) здійснювала діловодство підрозділу.

Самохідний відділ мав у своєму розпорядженні автомобілі, мотоцикли, велосипеди, автомобільне майно і матеріали, що призначалися для використання гетьманом та його Штабом. Начальником цього відділу могла бути призначена лише особа, що закінчила

вищі автомобільні курси. Всі автомобілі розподілялися гетьманським комендантом за посадовими особами Штабу відповідними нарядами, які реєструвалися у спеціальному щоденникові із зазначенням верстового пробігу та витрат пального. Помічник начальника відділу був ще й завідуючим гаражем. У відділі також служили конторник, діловод, старший механік гаража, водії та їхні помічники, кур'єри-мотоциклетники, писар і друкарка. Гараж гетьманського коменданта складався із 25 автомобілів і 5 мотоциклів, які обслуговували 22 водії [29].

Гетьманська стайня призначалася «для утримання і виїзду запряжних та верхових коней Пана Гетьмана та його світи, а також для збереження екіпажів, упряжі, сідел і манежу». Її завідуючий підпорядковувався коменданту. Крім нього, до особового складу стайні належали діловод і ветеринарний лікар, призначалася необхідна кількість обслуги із козаків [30;42,арк.4;19,арк.16–44зв].

Власний конвой ясновельможного пана гетьмана підпорядковувався гетьманському коменданту. Положення «Про Головну квартиру гетьмана» чітко вказувало на обов’язки гетьманського конвою та його статус, а саме: «військова частина, призначена для охорони Пана Гетьмана і Його родини», що прирівнювалася до кавалерійського полку¹. Особовий склад конвою числився на дійсній військовій службі. Загальні права і обов’язки конвойних визначалися військовими законами і статутами, а спеціальні охоронні – Статутом залогової (гарнізонної) служби і особливою інструкцією коменданта, затвердженою начальником Штабу гетьмана. Старшини конвою призначалися на посаду комендантом за поданням свого командира. Умови комплектування конвою козаками визначалися за взаємним узгодженням начальника Штабу і військового міністра [30;42,арк.4;19,арк.16–44зв].

Особовий склад конвою розташовувався в Києві в Микольських касарнях [31;39,арк.16зв]. В липні 1918 р. мала Рада міністрів (реєстр № 6 від 16, 17 липня 1918 р.) асигнувала 60 млн. крб. «на негайний ремонт будинків Миколаївських казарм для власного конвою Пана Гетьмана» [39,арк.16зв]. 16 серпня 1918 р. мала Рада міністрів внесла деякі зміни до проекту штатів Власного конвою пана гетьмана [39,арк.26]. 21 серпня мала Рада міністрів вказала на потребу ретельного відбору конвойних, встановлення для них збільшених посадових ставок і військових звань. 17 вересня 1918 р. П.Скоропадський затвердив ухвалену урядом 7 вересня Постанову «Про штати Власного Конвою Ясновельможного Пана Гетьмана всієї України», в якому зазначалося вважати їх дійсними з 1 травня 1918 р. [41,арк.1]. Загальний склад конвою було сформовано із штабу та 3 сотень: офіцерської (формувалася винятково

¹ Подібний «Власний Його величості конвой» був установлений в Росії 1828 р. Охорону Катерини Великої в поїздках здійснювали донські козаки. Павел I не мав власного конвою, хоча й його та членів імператорської сім'ї й охороняли донські козаки. Олександра I лейб-гвардії козачий полк. Проте як штатний підрозділ імператорський конвой утворився лише за Ніколая I. Він називався Кавказько-Горським на півескадроном й складався з кавказьких узденів та князів, кабардинців, чеченців, кумиків, лезгинів та інших кавказьких народів. Відповідо до штату 1830 р. в конвой служило 40 осіб та 5 офіцерів. За Олександра II його конвой складався з двох ескадронів-кавказців: 1 взвод – грузіни, 2 взвод – горці (чеченці, кумики та інші), 3 взвод – лезгіни, 4 взвод – мусульмани інших національностей Кавказу. До конвою входила також команда кримських татарів. Згодом з’явилися терські й кубанські козаки. Цар Олександр III розформував конвой Кавказького ескадрона. У 1891 р. скасували й команду лейб-гвардії кримських татар. Відтоді у конвой служили лише терські та кубанські козаки. Форма конвойців стала однаковою й доволі яскравою. Парадна форма складалася з червоної черкески та білого бешмету під нею. Газирі, кинджал і шашка були у сріблі, срібними стали й еполети у офіцерів з вензелем імператора. У нижніх чинів на плечах був плетений шнур червоного кольору з розширенням на кінці, де також ставили емблему царя. Папахи з червоним верхом та з металевими стрічками. Щоденна черкеска мала синій колір з червоною обробкою та бешметом. Згодом офіцерами конвоя стали люди з військовою освітою, а для нижніх чинів підбирали високих та кремезних. У 1915 р. сотні імператорського конвоя брали участь у боях з німцями і за свою хоробрість конвойці отримали 147 Георгієвських хрестів (декотрі по два–три). Після Лютневої революції, 4 березня 1917 р. Верховний головнокомандувач М.Алексєєв своїм наказом переіменував імператорський конвой у «Конвой Верховного головнокомандувача», а в червні того ж року його було розформовано і конвой припинив своє існування.

зі старшин), кінно-кулеметної та козачої. Старшини озброювалися револьверами, козаки та вартові – шаблями і гвинтівками, а кінно-кулеметна сотня – більшими системи «Максим» та 12 кулеметами системи «Льюїс» [41,арк.12–15]. По факту ж, як засвідчував начальник Штаба П.Скоропадського Б.Стеллецький, на жовтень 1918 р. конвой гетьмана налічував лише 2 сотні вояків (одна сотня – піша, одна – кіннотна), набрані переважно з колишніх офіцерів [41,арк.100,107].

Начальником Власного конвою гетьмана був генерал-майор російської служби, генеральний хорунжий Армії Української Держави *Юрій Костянтинович Устимович*² (22 листопада 1873 – грудень 1968). Закінчив 3-й Московський кадетський корпус. До служби вступив 31 серпня 1892 р. Закінчив Миколаївське кавалерійське училище (1894 р.), вийшов підпоручиком до Лейб-гвардії Гродненського гусарського полку (Варшава). 8 серпня 1898 р. став поручником, 6 грудня 1899 р. – штаб-ротмістром, 6 грудня 1903 р. – ротмістром і того ж числа 1907 р. – полковником. Два роки і два місяці командував ескадроном. 23 січня 1914 р. призначений командиром 8-го гусарського Лубенського полку (на січень 1915 р.), яким командував й у 1916 р. У його лавах 24 січня 1915 р. був представлений до чину генерал-майора (по армійській кавалерії) [12,с.147]. З 2 лютого 1916 р. – командир 1-ї бригади 8-ї козачої дивізії [12,с.147]. У 1917 р. – командир бригади 2-ї, а потім 8-ї кавалерійських дивізій. За час служби в російській армії був нагороджений орденами Святої Анни III ст. (1910 р.) та Святого Станіслава (1913 р.), а також Георгієвською зброєю (3 січня 1915 р.) [3;25;4;37].

З травня 1918 р. – начальник Власного пана гетьмана конвою. З 6 червня 1918 р. – генеральний хорунжий Армії Української Держави. 14 грудня 1918 р. у складі Офіцерських дружин здався військам Директорії, незабаром був відправлений до Німеччини.

З 9 вересня 1919 р. – у резерві чинів військ Новоросійської області Збройних сил Півдня Росії. З січня 1920 р. – командир Окремої кавалерійської бригади при обороні Криму. З березня 1920 р. перебував у резерві офіцерів Російської армії генерала П.Врангеля; на 25 березня 1920 р. перебував у Джанкої. Емігрував до Франції, де вів активне громадське життя у проросійських колах, співробітник (до 1967 р.) журналу «Военая Быль» [4,с.539;35,с.446]. Автор спогадів: «Напередодні великої війни: Із спогадів командира 8-го гусарського Лубенського полку» (російською мовою, 1965 р.) [38].

Командир конвою отримував ранг генерального хорунжого та права командира окремої бригади з річним утриманням у 10 тис. 800 крб. Його помічники з муштрової і господарської частини (полковник або військовий старшина) – 9 тис. 600 крб., осавул (сотник) – 7 тис. 200 крб., сотенні командири (військові старшини або полковники) – 8 тис. 400 крб., півсотенні (сотники або військові старшини) – 7 тис. 200 крб., чотові командири, начальник зв’язку і вартові старшини в палаці гетьмана (сотники, значкові або хорунжі) – 6 тис. крб. Рядові посади другої і третьої сотні комплектувалися «з козаків, або найманних людей від хліборобів по вибору і за відповіальністю командира конвою» [41,арк.1–7]. Крім грошового утримання, (від 2 тис. 500 крб. до 3 тис. 500 крб. на рік), вони одержували повне харчове задоволення та помешкання. Загальний склад гетьманського конвою мав нараховувати 53 старшини (з них 30 вартових), попа, дяка, капельмейстера, 8 військових урядовців, 614 муштрових і 203 немуштрових козаків [41,арк.1–7,12–15;19,арк.39–39зв]. Проте у вересні 1918 р. штати особистого конвою гетьмана складали: старшин – 35, військових урядовців – 42, в т.ч. 10 ординарців, а також зв’язківці, майстри, конюхи і т.д. [29], а також «для безпосередньої охорони уряду гетьмана були сформовані дві сотні гетьманського конвою (одна піша, друга – кінна-[кулеметна]), переважно з колишніх офіцерів» [21,арк.89–90].

Станом коней та умовами їхнього утримування опікувався начальник стайні, посада якого відповідала командира батальйону. Харчування козаків здійснювалося за державний кошт, як, власне, й прокорм коней гетьманського конвою. 5 вересня 1918 р. мала Рада міністрів ухвалила асигнувати «на харчування Власного Конвою та покриття видатків Власної Канцелярії» 92 тис. 615 крб. [39,арк.34]. Закупівлею харчу займався

² В наказах Військової Офіції 1918 р. помилково названий Миколою Устимовичем.

начальник господарської частини, який оголошував відповідний конкурс постачальників. Зацікавлені особи чи організації повинні були подати до канцелярії конвою (в Микольських касарнях) свої заяви у запечатаних конвертах з доданням завдатку в розмірі 10% готівковими грішми зі всієї суми поставки. Торги заздалегідь призначалися на певний день, як, наприклад, було 9 вересня 1918 р. Тоді було оголошено торги на постачання власному конвою пана гетьмана на 1918 і 1919 рр. Загалом на потреби конвою було необхідно закупити: «мяса в кількості 5.950 пудів, крупи гречневої 1000 пудів, пшена 1000 пудів, перлової крупи 250 пудів, цибулі 150 пудів, соли 1500 пудів, масла коров'ого 150 пудів, свіжої капусти 300 пудів, кислої 500 пудів, бураків 200 пудів, моркви 80 пудів, свинськ[ого] сала 80 пудів, муки пшеничної подболточної 150 пудів, картоплі 1700 пудів, томату 110 пудів, сметани 200 пудів, лаврового листу 1 пуд, перцю душистого 20 фунтів, перцю гірського 20 фунтів, уксусу 100 бутилок, лимонної кіслоти 20 фунтів, овса 8000 пудів, сіна 98.000 пудів і соломи 29000 пудів» [28]. Іноді керівництво конвою не лише купувало, а й продавало, як, скажімо, 14 жовтня 1918 р. в тих же Микольських касарня на Печерську були проведені публічні торги з продажу 14 коней з власного конвою пана гетьмана [31].

(далі буде)

Список використаних джерел

3. «Военный орден святого великомученика и победоносца Георгия. Биобиблиографический справочник». – М.: РГВИА, 2004.
4. Волков С. В. Офицеры армейской кавалерии. – М., 2004.
6. Залесский К.А. Кто был кто в Первой мировой войне. – М., 2003.
10. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – Київ; – Філадельфія, 1995.
11. Список полковникам по старшинству. Составлен по 01.03.1914. – Санкт-Петербург, 1914.
12. Список генераламъ по старшинству. Справлен по 10-е Іюля 1916 г. – Петроград: Военная Типографія Імператрицы Екатерины Великой (въ зданії главнаго штаба), 1916.
13. Список Генерального штаба. Исправлен на 01.06.1914. – Петроград, 1914.
14. Список Генерального штаба. Исправлен на 01.01.1916. – Петроград, 1916.
15. Список Генерального штаба. Исправлен на 03.01.1917. – Петроград, 1917.
19. ЦДАВО України. – Ф. 2469. – Оп. 1. – Спр. 1.
21. ЦДАВО України. – Ф. 4547. – Оп. 1. – Спр. 1.
23. Centralne wojskowe archiwum w Warszawie. – Ф.380. – Оп.3. – Спр.103.
24. Анісимов К. В. Однострої Збройних сил України періоду національних змагань 1917 – 1920 рр. // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01 – Донецьк, 2002.
25. Волков С.В. Белое движение. Энциклопедия гражданской войны. – СПб.; – М., 2003.
26. Волков С.В. Генералитет Российской империи: Энциклопедический словарь генералов и адмиралов от Петра I до Николая II. – Т.2. – М.: Центрполиграф, 2009.
27. Волков С.В. Трагедия русского офицерства. – М., 2001.
28. Державний вістник. – 1918. – 6 вересня.
29. Державний вістник. – 1918. – 22 липня.
30. Державний вістник. – 1918. – 26 липня.
31. Державний вістник. – 1918. – 16 жовтня.
32. Дорошенко Д. Історія України, 1917 – 1923. – К.: Темпора, 2002.
33. Егоров Н.Д. Русский генералитет накануне Гражданской войны. (Материалы к биографическому справочнику). – М., 2004.
34. Монкевич Б. Організація регулярної армії Української держави 1918 р. // Україна в минулому. – Вип. 7. – Київ-Львів, 1995.
35. Незабытые могилы. – Т. 6. – Кн. 1. – М., 2005.
36. Список старшим воинским начальникам, начальникам штабов: округов, корпусов и дивизий и командирам отдельных строевых частей. – С.-Пб.: Военная Типография, 1913.
37. Список полковникам по старшинству. Составлен по 01.08.1916. – Петроград, 1916.

38. Устимович Ю.К. Накануне великой войны: Из воспоминаний командира 8-го гусарского Лубенского полка // Военная Быль. – 1965. – №73.
39. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 24 а.
40. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 136.
41. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 179.
42. ЦДАВО України. – Ф. 1074. – Оп. 1. – Спр. 22.
43. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 4.

Гай-Нижник П. П. Собственный Штаб гетмана П.Скоропадского: структура, штаты, задачи (1918 г.)

Раскрывается структура, штаты, принципы работы и задачи подразделений собственного Штаба гетмана П.Скоропадского (29 апреля – 14 декабря 1918 г.)

Ключевые слова: Скоропадский, Штаб гетмана, Аккерман, Стelleцкий, Дашкевич-Горбаций, Особый отдел, Гетманат.

Hai-Nyzhnyk, P.P. Own Staff of hetman P.Skoropadskyi: is a structure, states, tasks (in 1918)

A structure, states, lights up, principles of work and task of subsections of the personal Staff of hetman P.Skoropadskyi (on April, 29 – on December, 14 in 1918)

Key words: Skoropadskyi, Staff of hetman, Akkerman, Stelleckyi, Dashkevych-Gorbatskyi, Special department, Hetmanat.

Власний Штаб гетьмана П.Скоропадського: структуря, штати, завдання (1918 р.)

Висвітлюється структура, штати, принципи роботи та завдання підрозділів особистого Штабу гетьмана П.Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.)

Ключові слова: Скоропадський, Штаб гетьмана, Аккерман, Стеллецький, Дашкевич–Горбацький, Осібний відділ, Гетьманат

(Продовження. Початок: вип.53;54)

Особиста охоронна команда гетьмана, яка також підлягала гетьманському коменданту, була окремою військовою частиною і прирівнювалася до полку. Існувало «Положення про особисту Охоронну команду Гетьмана». Це – короткий підзаконний акт, котрий частково регламентує діяльність чинів особистої Охоронної команди П.Скоропадського, яка виконувала функції фізичної охорони гетьмана та членів його родини. З точки зору інтересів контррозвідки це Положення містить лише основні принципи взаємодії особистої Охоронної команди Гетьмана із спеціальним органом – Особливим відділом Штабу гетьмана і місцевими розшуковими підрозділами. В ній служили виборні надійні особи, єдиним завданням яких була охорона П.Скоропадського як при знаходженні в місці постійної резиденції, так і під час мандрівок по залізничним, шосейним і водяним шляхам. З цією метою у складі охорони було встановлено постійні нерухомі і перепускні пости у палаці гетьмана, розроблявся бойовий рахунок із застосуванням особистого конвою гетьмана та інших охоронних підрозділів, відпрацьовувалася система заходів з нагляду за місцевістю і спорудами, що безпосередньо прилягали до палацу, і за шляхами постійного проїзду гетьмана та його родини, встановлювався зв'язок з центральними та місцевими розшуковими установами для визначення засобів охорони в непередбачених випадках. Старшину, що командував охоронною командою і виконував обов'язки завідуючого, за поданням гетьманського коменданта призначав начальник Штабу гетьмана. Крім того, особиста охорона вела спостереження за персоналом, що обслуговував гетьмана, підтримувала контакти з центральними та місцевими правоохоронними органами у справах своєї компетенції.

На чолі особистої охоронної команди гетьмана було призначено полковника Миколу Миколайовича Аркаса (2 вересня 1880 – 14 грудня 1938). Він належав до грецької родини Аркасів, один з членів якої – Андреас Аркас (1766–1825) – утік на південь України наприкінці XVIII ст. від турків, що на той час опановували Грецію. Опинившись у Миколаєві він викладав історію в місцевій штурманській школі. Його син Микола (1818–1881) став контр-адміралом російської служби, командувачем Чорноморського флоту Російської імперії, військовим губернатором Миколаєва та Севастополя. Він був затягнутим яхтсменом й капітаном царської яхти, дружив з імператором Александром II. Саме цей дід полковника М.Аркаса влив у грецький рід Аркасів українську кров, коли одружився із Софією Богданович, що належала до козацького старшинського роду.

Його батько – Микола Миколайович (1853–1909) – був юристом, громадським діячем–просвітником, композитором (зокрема, він був автором опери «Катерина»). Він також захоплювався плаванням на яхті, яку назвав «Олеся» – на честь дружини, капітанської дочки. Крім того був пошановувачем й талановитим дослідником–аматором української старовини, автором першої популярної «Історії України–Русі», яка свого часу за відомістю та поширеністю ледь поступалася «Кобзареві» Т.Шевченка. Тим не менш, М.Грушевський, який ще писав власну «Ілюстровану історію України» і досить ревнісно ставився до успіхів на ниві історії інших, назвав Аркасову книжку

подарунком для молодих домогосподарок. Таке ставлення так вразило М.Аркаса, що невдовзі й призвело до його передчасної смерті.

Саме в його сім'ї 2 вересня 1880 р. й народився в Миколаєві Микола Миколайович Аркас—другий — полковник Армії УНР й завідуючий особистою охоронною командою гетьмана України П.Скоропадського. Він навчався у Морському та Кадетському корпусах, які так і не закінчив. Врешті у 1901 р. він закінчив Єлисаветградське кавалерійське училище. Згодом служив у Прикордонних військах Приморського округу, був ад'ютантом командувача російськими військами на Далекому Сході, а 1906–го звільнився в запас. З початком Першої світової війни у 1914 р. у званні поручника був мобілізований на до російської армії. Служив у восьмому гусарському Лубенському полку та Чеченському кіннотному полку окремої Кавказької Туземної дивізії. У 1917 р., будучи штаб-ротмістром, командував сьомим ординарським ескадроном. Того ж року цей підрозділ було українізовано, а потім М.Аркас перейменував його на Полтавську партизанську кінну сотню. На початку 1918 р. він разом із своєю сотнею бився з більшовиками під Києвом на боці УНР, а після повернення уряду УНР до столиці в березні 1918 р. його кіннотний відділ став охоронним підрозділом Центральної Ради.

В день гетьманського перевороту командир кіннотного відділу (М.Аркас), що мав охороняти Центральну Раду, особисто з'явився до П.Скоропадського, перешовши таким чином на його бік. Заступник генерального писаря І.Полтавця—Остряниці полковник Б.Неїло розповідав 10 листопада 1919 р. у Перемишлі Є.Чикаленку, що коли влітку 1918 р. гетьманськими спецслужбами було розкрито заколот проти гетьмана, «в якому були замішані члени конвою — українці, що мали зв'язки з деякими членами Національного союзу, то з того часу Скоропадський став з недовір'ям ставитись до українців, а натомість зблизився з російським офіцерством, яким оточив себе» [46,с.153]. В листопаді 1918 р. М.Аркаса було заарештовано гетьманським особливим відділом за його участь в підготовці повстання проти П.Скоропадського, в чому він згодом зізнався [10,с.303,310].

За Директорії УНР М.Аркас нетривалий час був військовим комендантом Києва. У 1919 р. він воював з більшовиками та денікінцями. Командував другим кіннотним полком ім. Залізняка та другим Переяславським кіннотним полком. Був комендантом мосту на Дністрі, через який українські війська відступали до Румунії. Того ж року він із своїм полком приєднався до Української Галицької армії, що тоді вимушена була перебувати в союзі з «білими», через що наказом по Армії УНР й був оголошений зрадником. 1920 р. М.Аркас переїхав до Східної Галичини, де працював актором і режисером в Станіславові та Коломиї (тепер Івано-Франківщина). У 1926 р. він переїдається до Закарпаття й працює спочатку актором, режисером, а згодом й директором Руського театру в Ужгороді. Тут, у Закарпатті, він знайшов і свою дружину — Надію, яка була акторкою й у 1927–1934 рр. грала в Руському театрі в Ужгороді, потім у Руському Театрі ім. Садовського, у «Новій сцені» в Хусті. Від початку 1930-х рр. М.Аркас працював у товаристві «Нова сцена» в Хусті (тепер районний центр у Закарпатті). В Хусті ж 14 грудня 1938 р. М.Аркас й помер і був похований на місцевій Замковій горі. Його дружина, по смерті чоловіка, переїхала до Чехії, продовжувала грати на сцені й померла у 1955 р.

Повертаючись у 1918 р., зазначу, що завідуючий особистою охоронною командою гетьмана прирівнювався в правах до командира полку, його старший помічник — до командира батальйону, молодші помічники і старшини для доручень — до командирів рот, старші вартові — до молодших офіцерів, а вартові — до унтер-офіцерів. Члени особистої охорони перебували на державній службі, а заробітню платню одержували з особливого фонду гетьмана. Якщо виникала необхідність збільшення кількості охоронців, то начальники розшукових установ мали додатково відрядити своїх співробітників, а начальник, що відрядив підлеглих, ніс за них повну особисту відповідальність. У місті перебування гетьмана та його родини (чи мандрівки) особиста охорона діяла за загальним планом, затвердженим начальником Штабу гетьмана. Okрім військових статутів охоронна команда в своїх діях керувалася ще й особливими інструкціями гетьманського коменданта. Звичайний штат особистої охорони гетьмана складав 122

особи, а саме: завідуючий, старший і молодший помічники завідуючого, 4 старшини для доручень, 2 старших вартових, діловод, писар, розсильний при канцелярії, 55 постійних постових у районі резиденції, 46 наглядачів, 7 наказних (офіцерів) і 2 водія. Нову українську форму носили лише постові в околицях постійної резиденції гетьмана [19,арк.39–39 зв.,66зв. – 68,70зв.]. В дійсності ж особиста охорона гетьмана на той час складалася з 25 вартових [29].

Посаді завідуючого командою відповідало звання полковника або військового старшини (10 тис. 800 крб. річних), його старшого і молодшого помічників – сотника (9 тис. 600 крб. і 8 тис. 400 крб.), старшини для доручень – значкового або хорунжого (8 тис. 400 крб.). Інші службовці охоронної команди військових звань не мали, їхній ранг дорівнював відповідним співробітникам підрозділів Державної варти, але плата була значно вищою. Так, старший вартовий отримував 8 тис. 400 крб. річних, а вартовий – 7 тис. 200 крб.

Завідуючий охороною складав щоденний наряд чергових і представляв їх гетьманському коменданту. Якщо обставини змінювалися, він розробляв новий план охорони і табель постам, який подавав коменданту на затвердження. В його обов'язки входило ведення повного обліку персоналу, який служив у палаці, включно конвойних гетьмана. При виникненні підозри до особи завідуючий охоронною командою вживав заходів для її затримання, про що доповідав коменданту. При необхідності він міг викликати власний конвой гетьмана. Охорона щоденно оглядала всі приміщення, які безпосередньо прилягали до власних покоїв гетьмана, про що складали поіменну відомість. На шляхах постійного проїзду гетьмана огляді підлягали споруди водопостачання і каналізації. Для цього залучалися також урядовці Київського градоначальства. У місцях найчастішого перебування гетьмана проводилася реєстрація і перевірка постійних мешканців, встановлювалися секретні наглядові пости.

Завідуючий охоронною командою повинен був мати «таємних освідомачів для висвітлення життя і зносин не тільки підлеглої йому охорони, але й всіх, що стоять на обліку і службі при будинку Гетьмана». Але при цьому в окремому положенні «Про особливу охоронну команду ясновельможного Пана Гетьмана» зазначалося, що «чини охорони при доборі відомостей про осіб у нагляді повинні були обережними, конспіративними, щоб своїми діями і розмовами не нашкодити справі і не образити особу, яка досліджується. Варто завжди пам'ятати, що нагляду підлягають всі без винятку особи, а не тільки ті, про кого є неблагодійні відомості» [19,арк.39–39 зв.,66зв. – 68,70зв.]. Особиста охорона діяла у взаємозв'язку з особливим відділом Штабу гетьмана. Вона виконувала доручення з нагляду за окремими особами в районі резиденції гетьмана, а особливий відділ проводив розробку відомостей, одержаних від охорони. Свої спільні заходи вони здійснювали за погодженням із начальником Штабу гетьмана, крім екстрених випадків, які виникали у разі гострої потреби.

Загін осібного призначення та Осібний відділ

Загін осібного призначення установлювався з метою забезпечення порядку в місцях перебування гетьмана. Він підпорядковувався начальникові Штабу гетьмана і прирівнювався до окремого батальйону [29; 19,арк.39–41,55–59]. 19 жовтня 1918 р. начальник Штабу гетьмана виступив перед Радою міністрів з доповіддю про виділення «коштів на утримання членів загону» (обрахунком з 1 жовтня 1918 р.). Бюджетова комісія повідомила про можливість асигнувати, а уряд ухвалив, 55 тис. 771 крб. [40,арк.21]. А.Денікін вважав, що організація контррозвідки і «загони особливого призначення» в Україні домінували над «багнетами», тобто над питанням створення армії [45,с.146]. Обов'язки особового складу загону визначалися військовими статутами і особливою інструкцією начальника Штабу гетьмана. Помічник командира загону, господар і командир взводів прирівнювались у правах до ротних командирів, а унтер-офіцери – молодших офіцерів, хоча за чисельністю загін відповідав лише сотні [29;19,арк.39–41,55–59]. Загін окремого призначення, який складався з двох взводів. У кожному з них було 3 стрілецьких і 1 панцерний відділи. Загін окремого призначення являв собою фактич-

но підрозділ швидкого реагування і застосування в різних екстремальних ситуаціях [19,арк.39–40зв.,75–76].

Осібний (особливий) відділ. Відповідно до Положення «Про Осібний відділ Штабу Гетьмана, компетенцію його посадових осіб і підрозділів» відділ мав завданням відстежувати різні політичні та національні течії у суспільстві щодо ставлення до особи гетьмана, розробляти заходи по боротьбі урядових установ з антидержавною діяльністю політичних партій, організацій та окремих осіб, інформувати про діяльність політичних партій та громадських рухів України, які могли шкідливо вплинути на внутрішню ситуацію в Українській Державі та її міжнародні відносини¹. Окрім агентів відділу здійснювали розвідувальні функції за кордоном України. Осібний відділ також був зобов'язаний виконувати окремі доручення начальника Штабу гетьмана щодо галузі своєї безпосередньої діяльності [19,арк.44–45]. Таким чином відділ фактично виконував роль політичної розвідки та контррозвідки й мав надзвичайні повноваження щодо інших офіційних установ Української Держави.

Пропозицію щодо створення Осібного відділу² при Штабі гетьмана подав П.Скоропадському у перші ж дні по перевороті державний секретар М.Гіжицький. Він, зокрема, так обумовлював потребу у подібній інституції: «Нам, пане Гетьмане, необхідно мати свою розвідку, ми нічого не знаємо. Потрібно, щоб Ви були постійно освідомлені про те, що відбувається всередині країни, отримуючи відомості не лише з міністерства внутрішніх справ, але й від власного органу. Крім того, маса людей, які не співчувають переворотові, можуть здійснити замах; врешті, може бути підготовлено переворот, а ми про це й нічого знати не будемо до останньої хвилини» [10,с.206–207]. Гетьман одразу ж обміркував цю справу з головою Ради міністром і, водночас, міністром внутрішніх справ Ф.Лизогубом. П.Скоропадський, власне, вже був переконаний в необхідності створення такої структури при своєму Штабові, позаяк то були, за словами самого гетьмана, «часи мінливі» і він не хтів «бути усвідомленим винятково однією лише людиною [тобто лише міністром внутрішніх справ – П.Г.–Н.]» [10,с.207]. Було вирішено, що «уся агентурна частина буде зосереджуватися у міністерстві внутрішніх справ, проте що при штабі Гетьмана буде вестись особлива агентура у так званому «осібному відділі штаба Гетьмана», на обов'язки якого буде стежити за усіма особами та партіями, що готують замахи на мене [П.Скоропадського – П.Г.–Н.] і, взагалі, що прагнуть до перевороту» [10,с.207].

Державна влада поставилася до організації та налагодження роботи Осібного відділу не зволікаючи, в тому числі й щодо фінансового забезпечення. Вже наприкінці червня 1918 р. на його потреби було виділено 184 тис. крб., з яких на залучення таємної агентури до (1 вересня 1918 р.) було витрачено 50 тис. крб., для заохочення роботи осібних службовців – 40 тис. крб., на додаткову платню співробітникам за працю у вечірні й нічні години – 30 тис. крб., на непередбачені витрати агентів і наглядачів – 10 тис. крб., на винагороди службовцям відділу – 24 тис. крб., на покриття витрат у зв'язку з дорожнечею – 30 тис. крб. [48,арк.7,4]. З 1 вересня по 1 грудня 1918 р. на таємні видатки по осібному відділу в розпорядження начальника Штабу гетьмана було виділено 348 тис. 752 крб. [47,арк.23]. 15 листопада 1918 р. в розпорядження начальника гетьманського Штабу для охорони державної безпеки було таємно асигновано 10 млн. крб. [47,арк.17].

Інтенсивно формувався й штат осібного відділу. Начальника Осібного відділу призначав і ніс за це персональну відповідальність особисто начальник Штабу гетьмана. В своїх правах очільник цього відділу дорівнювався до командира армійського корпусу і визначалися Дисциплінарним військовим статутом, а також мав чин державного рангового [50,арк.100]. Усі працівники Осібного відділу (як військові, так і цивільні)

¹ Фактично подібні завдання та обов'язки мав й освідомчий відділ департаменту Державної варти Міністерства внутрішніх справ Української Держави.

² Судячи зі «Спогадів» П.Скоропадського утворення, діяльність і сфера роботи цієї установи в багатьох державних інституціях не викликали розуміння. Сам гетьман вважав, що такі спеціальні підрозділи є камінням спотикання усіх урядів і, що навіть «такий геній, як Наполеон, на ньому провалився врешті решт» [32, с.. 206].

вважалися на дійсній військовій службі з відповідними правами та належними пільгами. За посадові ж злочини чи службові провини цивільні службовці відділу підлягали відповідальності на загальних підставах для визначених посадових осіб [19,арк.45–48].

Начальником Осібного відділу було призначено колишнього товариша прокурора окружного суду Д.П.Бусло, в чесності якого гетьман не мав сумнівів [10,с.207]. Статський радник (ХІІ–м класом) і вчений–правознавець *Дмитро Петрович Бусло* (1873–1918) був випускником Імператорського училища правознавства (56 випуск від 1 травня 1895) [45] і з того часу (1895 р.) працював в системі судового відомства: з 1903 р. товарищем прокурора окружного суду м. Рига, а з 1906 р.– Петербурзького окружного суду. В вересні 1911 р. він був прикріплений до комісії сенатора М.І.Трусеvича, а протягом 1911–1917 рр. служив товарищем (заступником) прокурора в Одеській судовій палаті, після чого (у 1918 р.) став начальником Осібного відділу Штабу гетмана всієї України П.Скоропадського у званні державний ранговий. В грудні 1918 р. був вбитий у Одесі [45].

Осібний (Особливий) відділ розташовувався у київському готелі «Версаль» по вулиці Підвальній. Його приміщення були не надто вишукані. Так, наприклад, кабінет начальника відділу Д.Бусло являв собою велику залу, на пролежному від входних дверей якої стояв великий стіл, а сама кімната погано освітлювалася лише однією керосиновою лампою [49,арк.104].

В Осібному відділі також несли службу помічник начальника відділу, особи для спеціальних доручень, 7 штаб–офіцерів (ад'ютантів), 8 районних офіцерів (посади, що відповідали званням підполковника–полковника), а також службовці юридичного та інформаційного відділень, канцелярії та екзекутор. Районні офіцери, котрі призначалися до кожної з 8 губерній держави, мали права командирів окремих батальйонів.

Урядовці юридичного відділення займалися перевіркою оперативних матеріалів і після з'ясування обставин справи через начальника відділу всі листи передавали на розслідування старшому прокурору Апеляційного суду або прокурорам Військового чи Морського судів [19,арк.45–48зв.]. Начальник відділення, його помічник і урядовці, що належали до IV–VIII посадової класифікації, мали право провадження попереднього слідства на основі відповідних статей Статуту Карного Суду Російської імперії. Втім, для проведення слідчих дій і дізнання до відділення могли відряджатися й інші особи.

Інформаційне відділення комплектувалося з його начальника, 4 штаб–офіцерів для для розробки і класифікації оперативних матеріалів, агентів зовнішнього нагляду (за окремим штатом), спеціального діловода і друкарки з дозволом роботи з таємними документами.

Зовнішнім наглядом керував призначений завідуючий, якому підлягали агенти Києва та відряджені у провінцію. Всі агенти поділялися на три розряди (за розміром оплати): вищий (15 чол. за штатом), середній (20 чол.) і молодший (15 чол.). Агентами могли стати лише особи, що залишилися на надстроковій службі, закінчили курси навчальних команд мирного часу і отримали відповідні атестації [19,арк.46,47зв.–49зв.,78–78зв.]. При цьому агенти зовнішнього нагляду поновлювалися у військовому званні надстроковця і зобов'язувалися особистою підпискою прослужити не менше року. Звільнити їх могли лише у дисциплінарному порядку. Про прийняття агентів на надстрокову службу оголошувалося в наказі по Особливому відділу й робився запис в їхньому послужному листі. Після зарахування на службу, такі агенти користувалися всіма правами і пільгами надстроковців, а за проступки і недогляди по службі до них застосовувалися стягнення дисциплінарного статуту, передбачені для надстроковців військових муштрових підрозділів. На таких же підставах вони притягалися до суду [19,арк.45,48–48зв.,78]. Агенти та «спостерігачі» Особливого відділу отримували окремі кошти «секретно–агентурні потреби» [20, арк.7–7зв.].

Канцелярія відділу займала реєстрацією і збереженням таємних документів та речових доказів. Вона складалася з начальника, його помічника, трох діловодів, перекладача, архіваріуса і журналіста. Екзекутор завідував приміщеннями, майном і коштами відділу. У його розпорядженні були помічник, два старші і два молодші водії,

два телефоністи. Водії та телефоністи відбиралися з числа унтер–офіцерів інженерних військ [19,арк.46,47зв.–49зв.,78–78зв.].

Повноваження Осібного (Особливого) відділу були практично необмеженими. Його службовці навіть складали для гетьмана таємні офіційні довідки про імовірних кандидатів на посади міністрів та їхніх товаришів (заступників) [49,арк.14]. Класні урядовці за наказом начальника або його помічника мали право робити арешти в порядку, визначеному розпорядженням Міністерства внутрішніх справ від 30 травня 1918 р., яке ґрунтувалося на законі Тимчасового уряду від 2 серпня 1917 р. Їм також надавалися права військових цензорів. Усі державні і цивільні установи, посадові особи, а також військові частини і військовослужбовці зобов'язувалися надавати допомогу і виконувати вимоги службовців особливого відділу. Невідкладно і точно всі розпорядження особистів гетьмана повинні були виконувати урядовці підрозділів загальної і карно–розшукової варти, митники, кордонці, залізничні охоронці і лісові сторожі, а про факти будь–яких антидержавних діянь терміново їм доповідати. Урядовці дипломатичних установ також мали сприяти діяльності особливого відділу і беззаперечно приймати пакети для відправки зі своїми кур'єрами, не вдаючись до якихось роз'яснень.

Крім того, їм належало пересилати до особливого відділу газетні статті, які висвітлювали «відношення урядових, суспільних і парламентських кіл до Яновельможного Пана Гетьмана всієї Української Держави і її Уряду». Банківські і кредитові установи на вимогу начальника осібного відділу повинні були надавати необхідні йому довідки. Урядовці відділу мали право «відвідувати всі місця замкнення в Україні і робити допити в'язнів, а також викликати для допитів до себе всіх заарештованих, за ким би такий не рахувався» [19,арк.48–49]. Справи і витрати особливого відділу були державною таємницею. Перевірити їх мав право лише начальник Штабу гетьмана або особа за його дорученням. Приміщення відділу охороняла окрема варта, яка входила до складу загальної залогової варти [19,арк.45–54зв.]. Службовці Осібного відділу були вправі відвідувати в'язниці та допитувати заарештованих. Усі справи та бюджет відділу становили сувору державну таємницю [19,арк.48–49].

Кошти на утримання особливого відділу відпускалися за кошторисом Штабу гетьмана з Державної скарбниці наперед кожного місяця до 5 числа. Відділ мав свою гербову печатку і печатку для пакетів. Для майна, яке відбирали при обшуках і конфіскаціях, була спеціальна сургучна печатка. Урядовці відділу, крім наглядових агентів, носили формений одяг, встановлений для Штабу гетьмана. Як і всі військовослужбовці Головної квартири, вони носили мазепинки з гетьманськими кокардами у вигляді тризуба і коротенької кітелі, підперезані паском чи шовковим поясом. Погони на кітелях були з плетінням і зірками. Форма мала сіро–синій колір. На шароварах у старшин був краповий кант [44].

Головну увагу агентів Осібного відділу було спрямовано на боротьбу з більшовицькими агентами, що відряджалися на територію Української Держави для антиурядової і антинімецької агітації, проти українських соціалістичних діячів, які стояли на чолі антигетьманського руху, та єврейських агітаторів, що сіяли розбрат серед населення. Осібний відділ Штабу гетьмана провадив тотальне стеження й аналіз діяльності не лише усілякого роду та спрямувань партій і організацій, а й державних службовців вищого урядового та військового рангу і іноземних агентів³. Згодом, вже в еміграції, один з начальників Штабу гетьмана Б.Стеллецький визнав, що Особливий (Осібний) відділ насправлі являв з себе «таємну поліцію та розвідку політичного характеру» [21,арк.125].

Таким чином можна зробити висновок, що Штаб гетьмана відігравав одну з ключових ролей в державотворчій роботі за часів гетьманування П.Скоропадського і являв свого роду службу безпеки, розвідки, контррозвідки та охорони голови держави водночас. Цілком вірогідно, що через такі широкі (особливо силові) повноваження

³ Про протидію Осібного відділу підривній діяльності більшовиків, підготовці повстання проти гетьмана українських соціалістів, про деталі арештів В.Винниченка та С.Петлюри, запобіганню спроб вбивства П.Скоропадського тощо дивіться: Гай–Нижник П. П. Повалення Гетьманату П.Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.). – Ч. I. // Гілея. – 2011. – №47 (5); – Ч. II. // Гілея. – 2011. – №48 (6).

Гетьманської квартири взагалі і Штабу гетьмана зокрема, П.Скоропадський намагався створити власний уряд і, за сумісництвом, силову структуру, які (в тіснішому полі найближчих і довірених йому особисто осіб) надав би гетьманові можливості діяти більш самостійно в управлінні державою, уникаючи тотального контролю окупантійної німецької влади та політичних галасів своїх противників. Втім, сили Штабу гетьмана не могли замінити армії, а відтак, передбачаючи антигетьманський заколот, об'єктивно не могли протистояти організованим військовим підрозділам опозиції, що під проводом Директорії стали в авангарді протигетьманського виступу, а тим паче хвили збройного повстання народних отаманських формувань, які восени 1918 р. почали діяти скоординовано й під єдиним воєнно–політичним кервінцтвом, про засвідчили події жовтня – грудня 1918 р. Й, врешті–решт, призвели до повалення Гетьманату П.Скоропадського.

Список використаних джерел

10. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – Київ; – Філадельфія, 1995.
19. ЦДАВО України. – Ф. 2469. – Оп. 1. – Спр. 1.
20. Там само. – Ф. 2469. – Оп. 1. – Спр. 7.
21. Там само. – Ф. 4547. – Оп. 1. – Спр. 1.
29. Державний вістник. – 1918. – 22 липня.
30. Державний вістник. – 1918. – 26 липня.
40. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 136.
44. Армія. – 1918. – 1 грудня.
45. Императорское Училище Правоведения и Правоведы в годы мира, войны и смуты / Сост. Н.Л.Пашенный. – Мадрид: Издание Комитета Правоведской Кассы, 1967.
46. Чикаленко Є.Х. Щоденник, 1919–1920. – Київ; – Нью–Йорк: Вид–во ім. Олени Теліги, 2005.
47. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 92.
48. Там само. – Ф. 2469. – Оп. 1. – Спр. 4.
49. Там само. – Ф. 4547. – Оп. 1. – Спр. 2.
50. Там само. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 89.

Гай–Нижник П.П. Собственный Штаб гетмана П.Скоропадского: структура, штаты, задачи (1918 г.)

Раскрывается структура, штаты, принципы работы и задачи подразделений собственного Штаба гетмана П.Скоропадского (29 апреля – 14 декабря 1918 г.)

Ключевые слова: Скоропадский, Штаб гетмана, Аккерман, Стelleцкий, Dashkevych–Gorbatskyi, Горбацкий, Особый отдел, Гетманат

Hai–Nyzhnyk, P.P. Own Staff of hetman P.Skoropadskyi: is a structure, states, tasks (in 1918)

A structure, states, lights up, principles of work and task of subsections of the personal Staff of hetman P.Skoropadskyi (on April, 29 – on December, 14 in 1918)

Key words: Skoropadskyi, Staff of hetman, Akkerman, Stelleckyi, Dashkevych–Gorbatskyi, Special department, Hetmanat.